This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

23641 f. 108

TITI LIVII

PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUINQUE PRIORES,

AD OPTIMAM RUDDIMANNI EDITIONEM FIDELITER EXPRESSI.

CURA

JOANNIS DYMOCK.

EDINBURGI:

VENEUNT APUD BELL & BRADFUTE, STIRLING & SLADE, ET FAIRBAIRN & ANDERSON.

1818.

BODLEIAN LIBRARY
4
NOV
1927
OXFORD

Excudebant A. & J. Duncan,
Academiæ Glasguensis Typographi.

LECTORI

S.

Paucis antè mensibus a Typographis Academiæ nostræ rogati sumus, ut hanc priorum quinque librorum T. Livii editionem procuraremus. Quanquam multis variisque negotiis distineremur, et magnam diei juventuti in literis Latinis erudiendæ partem addicere cogeremur, eorum voluntati deesse noluimus, ut sint exemplaria historici omnium eloquentissimi librorum, qui Tyronum manibus teri solent, non ubique mendis scatentia. Præterea nemo, linguæ Latinæ peritior, absque summâ delectatione et maximo fructu paginas Nostri evolvere potest; de quo verbis Quinctiliani utemur; " Livius a pueris magis legendus, " quàm Sallustius; et hic historiæ majoris est auctor: " ad quem tamen intelligendum, jam profectu opus " sit."——" At non historia cesserit Græcis: nec " opponere Thucydidi Sallustium verear, nec indig- " netur sibi Herodotus æquari T. Livium, cùm " in narrando miræ jucunditatis clarissimique can- " doris, tum in concionibus, supra quam narrari po- " test, eloquentem; ita dicuntur omnia cùm rebus, " tum personis, accommodata; sed affectus quidem, " præcipuè eos, qui sunt dulciores, ut parcissimè di- " cam, nemo historicorum commendavit magis; ideo- " que immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis

" virtutibus, consecutus est; nam mihi egregiè dixisse
" videtur."

Præstantissimam editionem, quam Ruddimannus, vir de republicâ literariâ optimè meritus, anno 1751 publici juris fecit, in locis ferè omnibus secuti sumus, et operam dedimus, ut hæc nostra quòque sit accuratissima. Nos esse voti compotes dicere non audemus; sed errores typographicos aut nullos aut perpaucos speramus. Te, Lector Amice, laboribus nostris, in gratiam juniorum discipulorum tantummodo susceptis, faveas, et, si sit ubi deliquerimus, condones, modestè humaniterque oramus.

Glasguæ, Nonis Junii,
MDCCCXVIII.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER PRIMUS.

EPITOME.

I, II. *Adventus Æneæ in Italiam, et res ab eo gestæ referuntur.* III. *Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum.* IV. *Numitoris filiâ, a Marte compressâ, nati Romulus et Remus.* V. *Amulius obtruncatus.* VI. *Urbs à Romulo condita.* VIII. *Senatus lectus.* X. *Opima spolia Jovi Feretrio lata.* XI. *Cum Sabinis bellatum.* XIII. *In curias populus divisus.* XIV, XV. *Fidenates et Vejentes victi.* XVI. *Romulus consecratus.* XVIII, &c. *Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque partam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit. cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, ferocos populi animos ad religionem perpulit.* XXII. &c. *Tullus Hostilius Albanos bello petiit.* XXV. *Posthæc trigeminorum pugna.* XXVI. *Horatius absolutus.* XXVIII. *Metti Fuffetii supplicium.* XXIX. *Alba diruta.* XXX. *Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum.* XXXI. *Ad postremum fulmine Tullus absumptus.* XXXII. *Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit:* XXXIII. *Latinis victis, et ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor.* XXXIV. *Eo regnante, Lucumo Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; et post mortem Anci regnum excepit.* XXXV. *Centum additis, patrum numerum auxit. Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit.* XXXVI. *Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causâ Atti Navii auguris consuluisse fertur, an id,*

de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novaculâ cotem præcidere; idque protinus ab Atio factum. XXXVII. *Sabinos præterea acie vicit.* XXXVIII. *Urbem muro circumdedit, cloacas fecit.* XL. *Occisus est ab Anci filiis, quum regnâsset annos triginta octo.* XLI. *Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est.* XLII, XLIII. *Vejentes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit.* XLIV. *Pomœrium protulit: colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit.* XLV. *Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit.* XLVII, XLVIII. *Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, quum regnasset annos quadraginta quatuor.* XLIX. *Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris faventis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit.* L, LI. *Turnum Herdonium fraude interemit.* LIII. *Bellum cum Volscis gessit:* LIV. *et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt.* LV. *Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redigit.* LVI. *Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatum nocturnâ vi a Sextio filio ejus Lucretiæ pudicitiam, (quæ, vocato patre ad se Tricipitino, et viro Collatino, obstestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit).* LIX. *Bruti operâ maximè expulsus est, quum regnâsset annos viginti quinque.* LX. *Tunc consules primùm creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.*

PRÆFATIO.

Facturusne operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim; Quippe qui, quum veterem, tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte et ipsum consuluisse; et, si in tantâ scriptorum turbâ mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea, et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, et quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrà hoc quòque laboris præmium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quàm inborruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde

paulatim disciplinâ, velut desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias; inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeò, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiendæ rei absint. Cum bonis potiùs ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quòque mos esset, libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

I. JAM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneâ Antenoreque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras; et in quem primùm egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Æneam, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Siciliâ, classe Laurentem agrum tenuisse: Trojae et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus menso prope errore nihil, præter arma et naves,

superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii prœlio victum Latinum, pacem cum Æneâ, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priùs quàm signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocâsse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Æneam, filium Anchisæ et Veneris: crematâ patriâ et domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi, stirps quòque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quàm satis tutam esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusque his animis coalescentium indies magis duorum

populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis sui implêsset; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. tantisper tutelâ muliebri (tanta indoles in Laviniâ erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et quâcunque matre genitus (certè natum Æneâ constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam colonism deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maximè fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Æneam Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnârunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebræ ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca

deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pelso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus, stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partûs adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regiâ vindicant. sacerdos vincta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quâdam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis: et, posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proximâ alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circà sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeò mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itàque educati, quem primùm adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circà saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantùm subsistere, sed in latrones, prædâ onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente indies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadicâ, Pallantium, deinde Palatium, montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempesta-

tibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadiâ instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam curerent; quem Romani deinde vocârant Inuum. Hîsce deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultrò accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturum, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat: necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando et ætatem eorum, et ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eòdem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: et a domo Numitoris aliâ comparatâ manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocâsset, posteaquam juvenes, perpetratâ cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplò advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, eadem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutâssent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ permissâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quòque accesserant: qui omnes facilè spem facerent, parvam Albam,

parvum Lavinium, præ eâ urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turbâ ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, 'Sic deinde, 'quicunque alius transiliet mœnia mea)' interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, munit: sacra Diis aliis Albano ritu; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mirâ specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, quâ, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum viâ procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant; aversos boves, eximium quamque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrâsset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent. quæ, ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere portò armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugîssent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit, quem quum vadentem

ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequiquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quàm imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat, qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; 'Jove nate, Hercules, salve,' inquit; 'te mihi mater, veridica interpres Deûm, auctu-'rum cœlestium numerum cecinit: tibique aram hìc dica-'tum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maxi-'mam vocet, tuoque ritu colat.' Dextrâ Hercules datâ, 'accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ atque 'dicatâ,' ait. Ibi tum primùm, bove eximiâ captâ de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis ritè perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maximè lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga

prætextâ sumpta est, numerum quòque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quòd, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quàm ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terrâ sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat: sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeò erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset; sed, penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: Urbes quòque, ut cetera, ex infimo nasci; deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos affuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere. Nusquam benignè legatio audita est: adeò simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, 'Ecquod feminis quòque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.' Ægrè id Romana pubes passa, et haud dubiè ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industriâ parat Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Iudici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expec-

tatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maximè, proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit; invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ. quasdam formâ excellente primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat dicebatque, 'Patrum id superbiâ factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modò iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuriâ postmodum gratiam ortam: eòque melioribus usuras viris, quòd annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.' Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maximè sordidâ veste, lacrymisque et querelis, civitates concitabant. Nec domi tantùm indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: et legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere iis

Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore irâque Cæninensium, satis se impigrè movent. ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prœlio obtruncat, et spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cùm factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: 'Jupiter Feretri,' inquit, 'hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, tem-'plumque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, 'dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque 'hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent.' Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, quâ laturos eò spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeò rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordiâ posse. facilè impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quòd alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utrèque colonitæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum

est: nec ostenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Rômanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potiùs arx videretur; seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directò arma petîsse dicant: et fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini; atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complêsset; non priùs descenderunt in æquum, quàm, irâ et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subière. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus et ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, 'Jupiter, tuis,' inquit, 'jussus avibus hìc in Pa-'latio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere 'emptam, Sabini habent. inde huc armati, superatâ mediâ 'valle, tendunt. At tu, pater Deûm hominumque, hinc 'saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque 'fœdam siste. Hìc ego tibi templum Stateri Jovi, quod 'monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam ur-'bem esse, voveo.' Hæc præcatus, veluti si sensisset auditas preces, 'Hinc,' inquit, 'Romani, Jupiter optimus 'maximus resistere atque iterare pugnam jubet.' Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a portâ Palatii erat, clamitans, 'Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. 'Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare

'cum viris.' In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettus pugnabat: eò pelli facilius fuit; pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tantî periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in mediâ convalle duorum montium redintegrant prœlium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuriâ bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, ne se sanguine nefando 'soceri generique respergerent: ne parricidio macularent 'partus suos, nepotum illi, liberûm hi progenies. Si affi-'nitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: 'nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac paren-'tibus sumus. meliùs peribimus, quàm sine alteris vestrûm 'viduæ aut orbæ vivemus.' Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profundâ emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellârunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hôc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quòque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quòque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, et infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. 'Romulus,' inquit, 'Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit. quum, perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrà intueri fas esset: Abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc,' inquit, 'locutus, sublimis abiit.' Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei fuerit; quàmque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur: oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab suâ parte non erat regnatum, in societate æquâ possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, idecem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant; unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc

quòque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultrò rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt; summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris, quàm detinerent. decreverunt enim, ut, cùm populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademptâ, priùs quàm populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocatâ: 'Quod 'bonum, faustum, felixque sit,' inquit, 'Quirites, Regem 'create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, 'qui secundus ab Romulo numeretur, creâritis, auctores 'fient.' Adeò id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illâ quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos, in ultimâ Italiæ orâ, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege indè sumpto, videbantur; tamen, neque se quisquam; nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi, viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus, augurato urbe condendâ, regnum adeptus est, de se quòque Deos consuli jussit. inde ab

augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contrà, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ impositâ, precatus est ita: 'Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse; uti tu signa nobis certa adclarâssis inter eos fines, quos feci.' Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militiâ animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ. Clauso eo, quum omnium circà finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primùm, rem ad multitudinem imperitam, et illis sæculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est, qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Deâ Egeriâ congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primùm, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui

solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis, dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maximè quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quàm Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste et curuli regiâ sellâ adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit, Albâ oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quòque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quò consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modò ceremonias, sed justa quòque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consoluit auguriis, quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversâ, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proxi-

mo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aquâ, quò quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quòd eârum ibi concilia cum conjuge suâ Egeriâ essent. Et soli Fidei solenne instituit. ad id sacrârium flamines bigis, curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involutâ rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius aliâ viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infimâ arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit; tum ætas viresque, tum avita quòque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid priùs, quàm mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta: excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi

omnium ignari, primùm purgando terunt tempus: 'Se invitos quicquam, quod minùs placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.' Ad hæc Tullus: 'Nunciate,' inquit, 'regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter priùs populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.'

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summâ ope parabatur, civili simillimum bello, propè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit: quòd nec acie certatum est; et, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circundant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quòque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit, quàm proximè ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priùs quàm dimicent, opus esse colloquio; si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. exeunt contrà et Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: 'Injurias, et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audîsse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potiùs, quàm dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat, Neque, rectè, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo

'bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim; 'Etrusca res, quanta circa nos teque maximè sit, quò pro- 'piores vos, hoc magis scis. multum illi terrâ, plurimum 'mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnæ da- 'bis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, 'simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos 'Dii amant, quoniam, non contenti libertate certâ, in du- 'biam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam 'viam, quâ utri utris imperent, sine magnâ clade, sine 'multo sanguine utriusque populi, decerni possit.' Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat: nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clarâ nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utròque trahunt: plures tamen invenio qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro suâ quisque patriâ dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priùs quàm dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bonâ pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterùm eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: 'Jubes- 'ne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus feri- 're?' jubente rege, 'Sagmina,' inquit, 'te, Rex, posco.' Rex ait, 'Puram tollito,' Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: 'Rex, fa- 'cisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? 'vasa, comitesque meos?' Rex respondit: 'Quod sine frau- 'de mea populique Romani Quiritium fiat, facio.' Fecialis erat M. Valerius, patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non ope-

ræ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: ‘ Audi,’ inquit, ‘ Jupiter; audi pater patrate populi Albani; audi ‘ tu populus Albanus; ut illa palàm prima postrema ex illis ‘ tabulis cerâve recitata sunt sine dolo malo, utique ea hìc ‘ hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Ro- ‘ manus prior non deficiet. Si prior defexit publico con- ‘ silio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum ‘ sic ferito, ut ego hunc porcum hìc hodie feriam: tanto- ‘ que magis ferito quanto magis potes pollesque.’ Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, ‘ Deos pa- ‘ tries, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quid- ‘ quid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri ‘ manùs:’ feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortunâ positum. itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutrò inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quòque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamâsset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat; exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Fortè is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus si-

neret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prœlio festinat. Priùs itaque, quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prœlium fuit. Romanus exsultans, 'Duos,' inquit, 'fratrum Manibus dedi: tertium causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, 'dabo.' Malè sustinenti arma gladium supernè jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priùs quàm inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum operâ, si bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens; cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoriâ suâ tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. 'Abi hinc cum 'immaturo amore ad sponsum,' inquit, 'oblita fratrum 'mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque 'Romana lugebit hostem.' Atrox visum id facinus Patri-

bus plebique: sed recens meritum facto obstabat: tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, consilio populi advocato, 'Duumviros,' inquit, 'qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.' Lex horrendi carminis erat: 'Duumviri perduellionem judicent. Si a Duumviris provocârit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.' Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege, ne innoxium quidem, posse, quum condemnâssent; tum alter ex his, 'P. Horati, tibi perduellionem judico,' inquit: 'I, lictor, colliga manus.' Accesserat lictor, injiciebatque laqueum: tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, 'Provoco,' inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo antè cum egregiâ stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, 'Hunccine,' aiebat, 'quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum sub furcâ vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo antè armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modò inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomœrium, modò intra sepulchra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tantâ fœditate supplicii vindicent?' Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo, lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecuniâ publicâ. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit ju-

venem. Id hodie quòque publicè semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quàm virium cernebat esse, ad bellum palàm atque ex edicto gerundum alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Albâ accito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei. nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subîsse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepidâ duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, 'redire in prœlium' jubet: 'nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.' idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitûs intersepsit; qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acriùs pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clarâ voce dictum: et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis esseat, Latinè sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albano-

rum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusâ fugâ flumen objectum a tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit: alii, arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contrà Tullus Mettum benignè alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos; hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio, centurionibus datum negotium erat, ut sine morâ imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: 'Romani, si unquam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primùm Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id prœlium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm, quæ dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidiâ sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subière ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus, deseri vos, averteretur a certamine animus: et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut et vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.' Centuriones armati Mettum circumsistunt: rex cetera, ut orsus erat, peragit. 'Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam

'rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos popu-
'los divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.' Ad
hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis
voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium
tenet. Tum Tullus, 'Mette Fuffeti,' inquit, 'si ipse discere
'posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me
'adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium
'est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta cre-
'dere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paulò antè ani-
'mum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem ges-
'sisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.' Exinde,
duabus admotis quadrigis, in corrus earum distentum il-
ligat Mettum. deinde in adversum iter equi concitati, la-
cerum in utroque curru corpus, quâ inhæserant vinculis
membra, portantes. Avertere omnes a tantâ fœditate
spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium
apud Romanos exempli parum memoris legum humana-
rum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores pla-
cuisse pœnas.

XXIX. Intèr hæc jam præmissi Albam erant equites,
qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde
ductæ ad diruendam urbem; quæ ubi intravere portas,
non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis capta-
rum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve
ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis et cursus
per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet:
sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium
animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid se-
cum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios,
nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas,
ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equi-
tum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum,
quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pul-
visque, ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ om-
nia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis,
quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque
educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens
agmen migrantium impleverat vias: et conspectus alio-
rum mutuâ miseratione integrabat lacrimas: vocesque
etiam miserabiles exaudiebantur: mulierum præcipuè,
quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac

velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons: et, quò frequentiùs habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quòque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit; genti eâ tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos, querebatur: Sabini, suos priùs in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ caussæ belli ferebantur. Sabini, haud parùm memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes. Inde, ob residuas bellorum iras maximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summâ ope pararent, vertique in eo res videretur, utri priùs arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repentè invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magnâ cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magnâ gloriâ magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quòque simul cum patriâ relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. Romanis quòque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missâ, (nam id quòque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò pòst pestilentiâ laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quàm domi juvenum corpora esse; donec ipse quòque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeò fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgò jam homines, eum statum rerum, qui sub Numâ rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed irâ Jovis, sollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo conflagrâsse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant; quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ mem et quia

proximum regnum, cetera egregium, ab unâ parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numâ instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, in album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor: et præterquam quòd avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuriâ id se haud facilè habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solùm, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiquâ gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est), 'Audi, 'Jupiter,' inquit, 'audite fines' (cujuscunque gentis sunt, nominat), 'audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi 'Romani, justè pièque legatus venio, verbisque meis fides 'sit.' Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: 'Si ego injustè impièque illos homines illasque res dedier 'nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compo- 'tem me nunquam siris esse.' Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: 'Audi, Jupiter, 'et tu Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque 'terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, po- 'pulum illum' (quicunque est, nominat) 'injustum esse, ne- 'que jus persolvere. Sed de istis rebus in patriâ majores 'natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.

Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat: 'Quarum 'rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi 'Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum 'hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi 'oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solve-'runt, dic,' inquit ei, quem primum sententiam rogabat, 'quid censes?' Tum ille: 'Puro pioque duello quærendas 'censeo, itaque consentio consciscoque.' Inde ordine alii rogabantur: quandòque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minùs tribus puberibus præsentibus, diceret: 'Quod populi priscorum Latinorum, 'hominesque prisci Latini adversus populum Romanum 'Quiritium fecerunt, deliquerunt. quòd populus Romanus 'Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatus-'que populi Romani Quiritium censuit, consensit, consci-'vit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego 'populusque Romanus populis priscorum Latinorum ho-'minibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.' Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implêssent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eòdem haud ita multò pòst, Tellenis Ficanâque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò, omni bello Latino Medulliam compulsò, aliquandiu ibi marte incerto, variâ victoriâ, pugnatum est; nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis

signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connixus Ancus, acie primùm vincit: inde ingenti prædâ potitus, Romam redit, tum quòque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quòque adjectum; non inopiâ loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solùm, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primùm in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quòque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tantâ multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ mediâ urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantùm hôc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circà factæ, egregièque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quòque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis fortè consedisset, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quàm pater, moritur; uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater; qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopiâ Egerio inditum nomen. Lucumoni contrà, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quæ haud facilè iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimùm visa, in novo

populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnâsse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam à Curibus: et Ancum Sabinâ matre ortum, nobilemque unâ imagine Numæ esse. Facilè persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantùm patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad janiculum fortè ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. eam alitem eâ regione cœli et ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levâsse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quòque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextrèque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset: et, per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloriâ par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eò magis Tarquinius instare, ut quàm primùm comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petîsse ambitiosè regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: 'Quum, se non rem novam petere: quippe qui 'non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed 'tertius Romæ peregrinus regnum affectet: et Tatium non 'ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste, regem factum: 'et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ul'trò accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum

'conjuge ac fortunis omnibus commigrâsse: majorem par-
'tem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines,
'Romæ se, quàm in vetere patriâ, vixisse. domi militiæque
'sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana
'se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantiâ
'in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege
'ipso certâsse.' Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minùs regni sui firmandi, quàm augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædâque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs instructiùsque, quàm priores reges, fecit. Tum primùm circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terrâ spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruriâ maximè acciti. solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique variè appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quòque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeòque ea subita res fuit, ut priùs Anienem transirent hostes, quàm obviàm ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. et primò dubiâ victoriâ, magnâ utrinque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclytus eâ tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, 'Agedum,' inquit, 'divine tu, 'inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.'

Quum ille, in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset: 'Atqui hoc animo agitavi,' inquit, 'te novaculâ cotem discissurum. cape hæc, et perage quod aves tuæ fieri 'posse portendunt.' tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quòque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicatò gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripâ jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quòque res in pugnâ terrorem attulit Sabinis. effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periêre: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, priùs penè quàm nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porrò in agrum Sabinum, exercitum inducere: et, quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iêre obviàm Sabini tu-

multuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiêre.

XXXVIII. Collatia, et quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: 'Estisne vos legati oratoresque, missi a populo 'Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Su-'mus. Estne populus Collatinus in suâ potestate? Est. 'Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, 'aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque 'omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. 'At ego recipio.' Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quàm quantâ mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facilè evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regiâ prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges. et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab reginâ retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec suâ sponte expertrectus esset. Mox cum somno et flammam abîsse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, 'Viden' tu puerum 'hunc,' inquit, 'quem tam humili cultu educamus? Scire li-'cet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum,

'præsidiumque regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis
'publicè privatimque decoris omni indulgentiâ nostrâ nu-
'triamus.' Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei suam Rex despondit. Hic, quâcunque de causâ, tantus illi honos habitus credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servîsse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Cornicolo capto, Servii Tullii, qui princeps in illâ urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab reginâ Romanâ prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quòd captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensiùs his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porrò ad servitia caderet: ut in eâdem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pas-

toribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quàm potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt: inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coërciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit; relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circà erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio properè accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. 'Tuum est,' inquit, 'Servi, si vir es, regnum; non 'eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. E-'rige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore ca-'put divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc 'te illa cœlestis excitet flamma: nunc expergiscere verè. 'Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus 'sis, reputa. Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea 'sequere.' Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: Jubet 'bono animo esse, so-'pitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud altè in cor-'pus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus ab-'sterso cruore; omnia salubria esse: confidere, propediem 'ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum 'dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturum-'que alia regis munia esse.' Servius cum trabeâ et lictoribus prodit; ac, sede regiâ sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. itaque, per aliquot dies, quum jam expirâsset Tarquinius, celatâ morte, per

speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, et comploratione in regiâ ortâ, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberûm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia reghi etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri famâ ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secundâ classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma herata, scutum pro clypeo, et præter loricam omnia ea-

dem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatium, factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantùm ademptæ. In quartâ classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hôc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant Reges) viritim suffragium eâdem vi eodemque jure promiscuè omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quód rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur; nec fere unquam infrà ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quòque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. id-

que conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quòque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quâ murum ducturi erant, certis circà terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm quòd murus post id, pomœrium Romani appellârunt. et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industriâ junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium curâ Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolâsset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antisti-

tem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: 'Quidnam tu, hospes, pa-'ras?' inquit, 'incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu 'antè vivo perfunderis flumine? infimâ valle præfluit Ti-'beris.' Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ priùs voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, 'vellent, jube-'rentne, se regnare?' tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immò eo impensiùs, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curiâ sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tulliâ inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longè dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ, credo, populi Romani, quò diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quòd virum nacta muliebri cessaret audaciâ. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a feminâ ortum est.

Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectiùs viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor, prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quàm approbante.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. ‘Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ‘serviret: defuisse, qui se regno dignum putarèt: qui me‘minisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quàm ‘sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me ‘arbitror, et virum et regem appello: sin minùs, eo nunc ‘pejùs mutata est res, quòd isthic cum ignaviâ est scelus. ‘Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarqui‘niis, ut patri tuo, peregrina regna molirì necesse est. ‘Dii te penates patriique, et patris imago, et domus re‘gia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium ‘creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, ‘quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem ‘conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. ‘Devolvere retrò ad stirpem, fratri similior, quàm patri.” His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare, minorum maximè gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus perculsis pavore, in regiâ sede

pro curiâ sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultimâ orsus: 'Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupâsse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinâsse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.'

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magnâ voce, 'Quid hoc,' inquit, 'Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considere meâ?' Quum ille ferociter ad hæc, 'Se patris sui tenere sedem, multo, quàm servum, potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultâsse dominis;' clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsâ cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curiâ in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta. nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curiâ; regemque prima appellavit. a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextrâ in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit

frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterùm id quòque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit: ‘Romulum quòque insepultum pe‘rîsse’ dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, malè quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quò contemptior paucitate ipsâ ordo esset, minùsque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit, diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quòque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quò-

que, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixe Deâque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes primâ luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo antè, quàm sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Ariciâ ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; 'Haud mirum esse, Superbo inditum Romæ cognomen.' (jam enim ita clàm quidem mussitantes, vulgò tamen, eum appellabant.) 'an quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio, sit, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant), quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet.' Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quòd id temporis venisset, 'Disceptatorem,' ait, 'se sumptum inter patrem et filium: curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.' Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, 'Nullam breviorem esse cognitionem, quàm inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.'

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex

concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm videbatur, ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. et quia pro imperio palàm interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clàm sineret. ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius, paulò ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, 'moram suam hesternam, velut Deorum quâdam providentiâ illatam,' ait, 'saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quòd auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.' Suspectam fecit rem, et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio meritâ pœnâ affecissent, ita verba fecit: 'Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Albâ oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Roma-

'num cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis 'omnium causâ censere, ut renovetur id fœdus: secundâ-'que potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini 'fruantur, quàm urbium excidia vastationesque agrorum, 'quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint, 'semper aut exspectent, aut patiantur.' Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterùm et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. quin eâ arte æquâsset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quòque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum dividendâ prædâ quadraginta talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quòque urbem spes pulso a mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; 'Jam ab alienis in suos vertisse superbiam; et liberorum 'quòque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curiâ soli-'tudinem fecerit, domi quòque faciat; ne quam stirpem, 'ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem, inter tela 'et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi 'apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent,

'manere his bellum, quod positum simuletur; et per occa-
'sionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos sup-
'plicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium:
'Volscosque se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum;
'donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque
'impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ar-
'doris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissi-
'mum regem ac ferocissimum populum inventurum.'
Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porrò inde abitu-
rus videretur, benignè ab Gabinis excipitur. vetant mirari,
si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in li-
beros esset. In se ipsum postremò sæviturum, si alia de-
sint. Sibi verò gratum adventum ejus esse: futurumque
credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub
Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi, quum de
aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ
notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi
præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi
vires nôsset, sciretque, invisam profectò superbiam regi-
am civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent.
Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum in-
citaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque
in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallen-
dum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum bel-
li legitur. Ibi quum, insciâ multitudine quid ageretur,
prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus ple-
rumque Gabina res superior esset; tum certatim summi
infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi
missum ducem credere. apud milites verò obeundo peri-
cula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ
caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ,
quàm filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium
collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum
sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere
vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii
dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei vide-
batur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabun-
dus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi,
inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur ba-
culo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum

nuncius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque videret, refert; seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suâ ipsos invidiâ opportunos interemit. multi palàm; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clàm interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxtà atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ullâ dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege, primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inauguratàque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruriâ acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. eo magis Fabio, præterquam quòd antiquior est,

crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse; quàm Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniæ neque ex unius tum urbis prædâ sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruriâ accitis, non pecuniâ solùm ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa Deûm exædificare manibus suis; quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latiùs imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terrâ marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis, ex columnâ ligneâ elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantùm vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ sorore regis natus, juvenis longè alius ingenio, quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audîsset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortunâ concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industriâ factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quòque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs, quàm comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato

ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: ‘ Imperium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.’ Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redîssent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in eâ regione atque in eâ ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quòd se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis ut fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis commessationibusque inter se terebant. fortè potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cænabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat, ‘ verbis opus esse, ‘ paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet ‘ Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus ‘ equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cui‘ que spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu oc‘ currerit oculis.’ Incaluerant vino. ‘ age sane,’ omnes. citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes,

sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benignè. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circà, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistrâque manu mulieris pectore oppresso, 'Tace, Lucretia', inquit, 'Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si 'emiseris vocem.' Quum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo fortè Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ, quærentique viro, 'Satin' salvæ? Minimè', inquit; 'quid enim salvi est mulieri, amissâ pudicitiâ? 'Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterùm 'corpus est tantùm violatum, animus insons. mors testis 'erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero 'fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore 'nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum 'hinc abtsulit gaudium.' Dant ordine omnes fidem: con-

solantur ægrum animi, avertendo noxam ab coactâ in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. 'Vos,' inquit 'videritis, 'quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio 'non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo 'vivet.' Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, 'Per hunc,' inquit, 'castissimum ante regiam injuriam san-'guinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium 'Superbum, cum sceleratâ conjuge et omni liberorum stirpe, 'ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequuturum. 'nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.' Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juventus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipi-

tini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circà populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, qua præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultrò nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quàcunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ ab conditâ urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

LIBER SECUNDUS.

EPITOME.

I. *BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros:* II. *Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, et civitate cedere.* V. *Bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata.* VI. *Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est:* VII. *Eumque matronæ annum luxerunt.* VIII. *P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est.* IX. X. *Porsena, Rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horati prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit.* XII. *Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrâsset, occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus.* XIII. *Ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsena honorificè remissa, equestri statuâ donata est.* XVI. *Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una.* XIX. XX. *Adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dic-*

tator prosperè pugnavit apud lacum Regillum. XXIII, &c. *Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est.* XXXIII. *Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est.* XXXVI, &c. *Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lecticâ, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est.* XXXIX. XL. *Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet.* XLI. *Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque.* XLII. &c. *Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est.* XLVI. &c. *Quum vicini hostes Vejentes, incommodi magis, quàm graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto.* LVIII. LIX. *Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit.* LX, &c. *Res præterea adversum Volscos, et Æquos, et Vejentes, et seditiones inter Patres plebemque continet.*

I. LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnârunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque

plebs, transfuga ex suis populis, sub tutelâ inviolati templi aut libertatem, aut certè impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? et in alienâ urbe cum Patribus serere certamina, priùs quàm pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociâsset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eòque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regiâ potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent: conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac nescio, an, nimis undique eam minimis quòque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. ‘ Nimium Tarquinios regno assuêsse. initium a ‘ Prisco factum. Regnâsse deinde Ser. Tullium. ne inter‘ vallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Super‘ bum Tarquinium; velut hæreditatem gentis scelere ac vi ‘ repetîsse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. ‘ Nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen.

'periculosum libertati esse.' Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat: 'Neminem reg-
'nare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati
'foret. Id summâ ope tuendum esse: neque ullam rem,
'quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere ho-
'minis causâ: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ
'vinceret. Non credere populum Romanum, solidam li-
'bertatem recuperatam esse. Regium genus, regium no-
'men, non solùm in civitate, sed etiam in imperio esse. Id
'officere, id obstare libertati. Hunc tu,' inquit, 'tuâ vo-
'luntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fate-
'mur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer
'hinc regium nomen. Res tuas tibi non solùm reddent ci-
'ves tui, auctore me; sed, si quid deest, munificè augebunt.
'Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita
'persuasum est animis, cum gente Tarquiniâ regnum hinc
'abiturum.' Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. et ceteri quidem movebant minùs. Postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additâque aliâ insuper ignominiâ, acciderent, abdicavit se consulatu; rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterùm, id quod non timebant, per dolum ac proditionem propè libertas amissa est. Erant in Romanâ juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se con-

querebantur. 'Regem hominem esse, a quo impetres, ubi 'jus, ubi injuria opus sit; esse gratiæ locum, esse benefi- 'cio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque 'inimicum discrimen nôsse. Leges rem surdam, inexora- 'bilem esse, salubriorem melioremque inopi, quàm po- 'tenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum ex- 'cesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus solâ 'innocentiâ vivere.' Ita, jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditûs bona tantùm repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, apertè bona repetentes, clàm recuperandi regni consilia struere. et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. a quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clàm nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quòque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur; nam aliter quî crediturus eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur, et cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu

rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi irâ vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regiâ prædâ, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Fortè ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quæ fert temerè flumen, eòdem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quòque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non pœnæ magis homines, quàm sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimùm anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Juniâ, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem accendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, ta. Ille primùm dicitur vindictâ liberatus. quidam vin-

dictæ quòque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio irâque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Vejentes Tarquiniensesque, 'ne 'se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto 'modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos 'perire sinerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos: 'se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis 'sceleratâ conjuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus 'satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona 'sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. 'Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingra-'tos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quòque 'veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum 'ademptum.' Hæc moverunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviàm hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse; deinde jam propiùs ac certiùs facie quòque Brutum cognovit, inflaminatus irâ, 'Ille est vir,' inquit, 'qui nos extorres expulit patriâ. Ipse, en, ille, 'nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii re-'gum ultores adeste.' Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avidè itaque se certamini offert. adeòque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis

lapsi sint. simul et cetera equestris pugna cœpit; neque ita multò post et pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, et velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solùm, sed etiam ab suâ parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex silvâ Arsiâ ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, 'Uno 'plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Roma-'num.' Ita certè inde abiêre Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summâ Veliâ. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem escendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi, quàm consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul 'laudare 'fortunam collegæ, quòd, liberatâ patriâ, in summo ho-'nore, pro republicâ dimicans, maturâ gloriâ, nec dum se 'vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem 'gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex libe-'ratore patriæ ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nun-'quamne ergo,' inquit, 'ulla adeò a vobis spectata virtus 'erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerri-'mum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subi-

'turum timerem? Ego, si in ipsâ arce Capitolioque habi-
'tarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi
'momento mea apud vos fama pendet? adeòne est funda-
'ta leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat?
'Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites;
'tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò
'ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum
'me civem habitetis. In Veliâ ædificent, quibus meliùs,
'quàm P. Valerio, creditur libertas.' Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriâ intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægriùs, quàm dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt; 'mortuum ejus fi-
'lium esse, funestâque familiâ dedicare eum templum non
'posse.' Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium a proposito aversus, quàm ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos

reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, 'ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur:' nunc monebant etiam, 'ne orientem morem pellendi reges inultum 'sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, 'quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges de-'fendant, æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil, 'quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse 'finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.' Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror senatum invasit. adeò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen, nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quòque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriisque, et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quàm infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestans-

que Deûm et hominum fidem, testabatur: 'nequicquam 'deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem a ter- 'go reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, 'quàm in Janiculo, fore. Itaque monere, prædicere, ut 'pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. 'Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, 'excepturum.' Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. deinde eos quòque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, 'Servitia 'regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam 'oppugnatum venire.' Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, 'Tiberine pater,' inquit, 'te 'sancte precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine 'accipias.' Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quòque inter publicos honores studia eminebant, nam in magnâ inopiâ pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnandâ urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flu-

men per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solùm ex agris, sed pecus quòque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quàm consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et scière perfugæ indicio; multòque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabinâ viâ occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expeditâ juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Nævià cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cædit. dextrâ lævâque, hinc a portâ Collinâ, illinc ab Nævià, redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effusè evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, et frumenti cum summâ caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, fortè deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: 'Transire Tiberim,' inquit, 'Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo;

'non prædo, nec populationum in vicem ultor. Majus, 'si Dii juvant, in animo est facinus.' Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissimâ turbâ prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgò adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quò temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, quâ per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quòque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quàm metuens: 'Romanus sum,' inquit, 'civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere 'volui. nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cæ-'dem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec 'unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est 'idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si ju-'vat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; 'ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi 'juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, 'nullum prœlium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res 'erit.' Quum rex, simul irâ infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret properè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: 'En tibi,' inquit, 'ut sentias, quàm vile cor-'pus sit iis, qui magnam gloriam vident:' dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede suâ prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, 'Tu verò abi,' inquit, 'in te magis, 'quàm in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si 'pro meâ patriâ ista virtus staret. Nunc jure belli liberum 'te, intactum inviolatumque hinc dimitto.' Tum Mucius, quasi remunerans meritum, 'Quandoquidem,' inquit, 'est 'apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod 'minis nequîsti; trecenti conjuravimus principes juventu-'tis Romanæ, ut in te hâc viâ grassaremur. Mea prima 'sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primò, quoad te op-'portunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.'

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ a clade dextræ manûs cognomen inditum, legati a Porsenâ Romam secutí sunt. Adeò moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultrò ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honoratâ virtute, feminæ quòque ad publica decora excitatæ. Et Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum fortè haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primò incensus irâ, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam: aliàs haud magni facere; deinde in admirationem versus, 'Supra Coclites 'Muciosque' dicere 'id facinus esse,' et præ se ferre, 'quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus 'habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.' Utrinque constitit fides: et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quòd et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimùm liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in feminâ virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere. in summâ Sacrâ viâ fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis venden-

dis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum verò est ex iis, quæ traduntur, Porsenam, discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinquâ obsidione. ea deinde, ne populo inamisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeò concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effusèque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortunâ et specie supplicum delati sunt. ibi benignè excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quam deinde *Tuscum vicum* appellârunt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremùm legati a Porsenâ de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. 'Non, quin 'breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo 'potiùs delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus 'Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio 'ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem 'animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra li-'bertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem 'suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vel-

'lent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate 'esse. ita induxisse in animum, hostibus potiùs, quàm regi-'bus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, 'qui libertati erit in illâ urbe finis, idem urbi sit. Proinde, 'si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, 'orare.' Rex, verecundiâ victus, 'Quando id certum atque 'obstinatum est,' inquit, 'neque ego obtundam sæpiùs ea-'dem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, 'quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello 'opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam 'vobiscum pacem distineat.' Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsenâ fuit.

XVI. Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumphârunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cùm pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multò pòst in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prœlio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam rediêrunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno pòst, Agrippâ Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deesset; de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Au-

runcis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quàm in prœlio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quàm capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquâ aut occasione, coorti, quum plures igni, quàm ferro, armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quòque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt,) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum. inter multos saucios consul spe incertâ vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. et quum, vineis refectis aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterùm nihilo minùs fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub coronâ venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumphârunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit; parvâque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quòque accesserat, quòd triginta jam conjurâsse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hâc tantarum exspectatione rerum sollicitâ civitate, dictatoris primùm creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquiniâ essent, (id quòque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem

primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legêre: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eò magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potiùs, quàm M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. qui, si maximè ex eâ familiâ legi dictatorem vellent, patrem multò potiùs M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in curâ parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; 'ignosci adolescentibus posse, senibus 'non posse, qui bella ex bellis sererent.' actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memoriâ actum. T. Æbutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultrà bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto, quàm cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hâc aut illâ ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, primâ in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit; ictus-

que ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recipere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea, quòd majore pugnabat irâ ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab eâ parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in primâ exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retrò in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fugâ Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prœlium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tantò vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam cu-

rationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciâsse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrâsset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem redière.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Cloelius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicâsse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tantâ vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore

Romano esset; et maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hâc irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum a Corâ atque Pometiâ liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multò pòst Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quòque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos irâ odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeò fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Eainvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloriâ esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate suâ. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, 'se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi 'a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, 'quàm in pace, inter hostes, quàm inter cives, libertatem 'plebis esse.' invidiamque eam, suâ sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tantâ deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore

ostentabat. Sciscitantibus, ‘ unde ille habitus? unde de-
‘ formitas?’ quum circumfusa turba esset prope in concio-
nis modum, ‘ Sabino bello,’ ait, ‘ se militantem, quia
‘ propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed
‘ villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tribu-
‘ tum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecis-
‘ se: id, cumulatum usuris, primò se agro paterno avito-
‘ que exuisse, deinde fortunis aliis: postremò, velut ta-
‘ bem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore,
‘ non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse.’
Inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verbe-
rum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non
jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem
pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum
proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest
seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per
omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum
periculo suo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam
turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret: ni
propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad com-
primendam seditionem intervenissent. In eos multitudo
versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc
se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi
militiam. Postulare multò minaciter magis, quàm sup-
pliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri ar-
bitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci
admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad
consules: ceteros metus non curiâ modò, sed etiam foro
arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat se-
natûs. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo pu-
tare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed
impediendæ rei causâ abesse, et consules ipsos tergiversa-
ri; nec dubiè ludibrio esse miserias suas. Jam prope
erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras ho-
minum. quum, incerti, morando, an veniendo, plus peri-
culi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequenti-
que tandem curiâ, non modò inter Patres, sed ne inter
consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehe-
mentis ingenii vir, imperio consulari rem agendam cense-
bat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius,

lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: ‘ Volscos infesto exer‘ citu ad urbem oppugnandam venire.’ quæ audita (adeò duas ex unâ civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; ‘ ultores ‘ superbiæ Patrum adesse’ dicere ‘ Deos.’ alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potiùs, quàm solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At verò curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi, ‘ curæ esse Patribus,’ ostendit, ‘ ut ‘ consulatur plebi. ceterùm deliberationi de maximâ qui‘ dem illâ, sed tamen parte civitatis, metum pro universâ ‘ republicâ intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad ‘ portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit ‘ laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede ‘ priùs acceptâ, arma pro patriâ non cepisse; neque Pa‘ tribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodo ‘ voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.’ Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, ‘ Ne ‘ quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo ‘ minùs ei nominis edendi apud consules potestas fieret. ‘ Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, ‘ aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.’ Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex totâ urbe propipientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proximâ inde nocte Volsci, discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Pos-

tero die primâ luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causâ parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maximâ gloriâ suâ victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delectâ peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magnâ jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Ariciâ visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, prœlioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatûs exspec-

tabat: quum Appius, et insitâ superbiâ animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deïnceps et, qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeò in alteram causam non collega solùm præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquâsse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facilè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque. sed plebi creverant animi; et longè aliâ, quàm primò instituerant, viâ grassabantur. Desperato enim consulum senatûsque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat: neque, quum decrêsset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quòd de creditâ pecuniâ jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. 'non esse tamen deser-
'tam omnino rempublicam, neque projectum consulare im-
'perium. Se unum et suæ et Patrum majestatis, vindicem
'fore.' Quum circumstaret quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit.

Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quàm populi clamore. adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. 'Profectò si essent in republicâ magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curiis concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quàm consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis dicussurum illos cœtus fuisse.' Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, 'Ultrà decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique priùs reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patriâ civibusque, non pro dominis, pugnent.' Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Priùs itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum verò ad sellas consulum propè con-

volavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: ‘ Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens se‘ ditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, ‘ adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque ‘ arbitrio, quando ita placet, rem agemus.’ Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum verò, ‘ indignum facinus esse,’ clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàm prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in quâ tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuosè vocatus, tumultuosiùs consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore et strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curiâ, quàm in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: ‘ de iis tan‘ tùm, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurun‘ co, Sabinoque militâssent bello, agendum’ censebat. T. Lartius, ‘ Non id tempus esse, ut merita tantummodo ex‘ solverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec ‘ sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit ‘ conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.’ Ap. Claudius, et naturâ immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, ‘ Non miseriis,’ ait, ‘ sed licentiâ, ‘ tantum concitum turbarum; et lascivire magis plebem, ‘ quàm sævire. Id adeò malum ex provocatione natum, ‘ quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, ‘ qui unà peccaverint, provocare liceat. Agedum,’ inquit, ‘ dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam ‘ hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset ‘ tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitâque suâ ‘ penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.’

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maximè et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienâsset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique et Sabini fortè unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex eâ familiâ triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed et homini et potestati meliùs rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam antè exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causâ capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis, quàm armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propiùs castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere. multitudine aliquantùm Volsci superabant. Itaque effusi et contemptim pugnam inière. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos totâ vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quàm si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant.

Romani contrà, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facilè adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis, promiscuâ omnium generum cæde, quàm in ipsâ dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, quâ, dum se cornua latiùs pandunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Æquis pòst aliquantò pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priùs quàm ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut fortè temere in adversos montes agmen erigeret. Id malè commissum ignaviâ hostium in bonum vertit: qui, priùs quàm ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audaciâ Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gestâ, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, 'Non placeo,' inquit, 'concordiæ auctor. optabitis, me 'Dius Fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes 'patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor 'ultrà cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discor-'diæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu

' egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. ' privatus potiùs, quàm dictator, seditioni interero.' ita, curiâ egressus, dictaturâ se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abîsse. itaque, velut persolutâ fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurâssent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere. quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento : doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossâque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore ? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat ? nullam profectò, nisi in concordiâ civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quòd inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quàm hoc, narrâsse fertur : ' Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia ' in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique ' consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, ' suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri : ' ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quàm datis vo- ' luptatibus frui : conspirâsse inde, ne manus ad os cibum ' ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent.

'hâc irâ, dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà 'membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. 'Inde apparuisse, ventris quòque haud segne ministerium 'esse: nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in 'omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, 'divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, 'sanguinem.' Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordiâ cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt, qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum iniêrunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subitò exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delectâ militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis factâ, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote captâ urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus

cum Latinis, columnâ æneâ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostiâ littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quòque, adeò finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quòque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Siciliâ advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, 'Si annonam,' inquit, 'veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. 'Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem vi-
'deo, sub jugum missus, tanquam a latronibus redemptus?
'Egone has indignitates diutiùs patiar, quàm necesse est?

'Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? 'Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum mon-'tem aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, 'quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ, 'quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos 'ipsos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per 'secessionem coli prohibeant.' Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. 'Fame se jam, sicut hostes, pe-'ti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ 'sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, 'nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis 'Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, 'qui aut mori, aut servire jubeat.' In exeuntem e curiâ impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ neçisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeò infensa erat coorta plebs, ut unius pœnâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversâ invidiâ, usique sunt, quâ suis quisque, quâ totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; 'unum sibi civem, unum senatorem, 'si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.' Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in irâ est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benigniùsque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant, plebem suam

impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentiâ postremò amissâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furcâ cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multò post, Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, 'Sibi ludis præsultatorem displicuisse: 'nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. 'iret, ea consulibus nunciaret.' Quanquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, 'Satin' magnam spreti 'numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat pro-'pere, ac nunciet consulibus.' Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subitâ. tum enimverò Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes, representatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lecticâ adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrâsset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priùs quàm committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secretò agere de republicâ velit. Arbitris remotis, 'Invitus,' inquit, 'quod sequius sit, de 'meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam

'ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Ni-
'mio plus, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia.
'Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro
'merito, sed vestrâ patientiâ, incolumes simus. Magna hìc
'nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo
'intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem
'ab Sabinorum juventute in hâc urbe commissum sit. hor-
'ret animus, ne quid inconsultè ac temer fiat. Hæc, nostrâ
'vestrâque causâ, priùs dicenda vobis, consules, ratus sum.
'Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in ani-
'mo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer.'
Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam
sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quàm
res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque
senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones
dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent.
Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in
hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: 'Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis
'diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, ab-
'actos esse.'

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent,
prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque ve-
niret, primores eorum excipiens, quærendo indignando-
que, et eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, et
per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum
deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus,
'Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volsco-
'rum, ut omnia,' inquit, 'obliviscamini alia, hodiernam
'hanc contumeliam quo tandem animo fertis, quâ per nos-
'tram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, tri-
'umphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus, civibus,
'peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse?
'Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora homi-
'num? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui
'vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso
'agmini fuere obvii, existimâsse putatis? nisi aliquod pro-
'fectò nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi
'simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede
'piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud
'non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci?

'si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos 'non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, 'moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; 'magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.' Ita et suâ sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententiâ lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facilè appareret, ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primùm colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem a Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: 'Si 'Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli 'per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et 'hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi

'irritatos, non fractos, animos esse.' Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quòque, suis insignibus velatos, îsse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset) multò obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, 'Nisi me frustrantur,' inquit, 'oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.' Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede suâ quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, 'Sine, priùs quàm complexum accipio, sciam,' inquit, 'ad hostem, an ad filium, venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita, et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in liberâ patriâ mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.' Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turbâ mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retrò ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum periîsse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium longè, an-

tiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certè, hanc sæpe eum exactâ ætate usurpâsse vocem, ‘ Multo miserius seni exsilium esse.’ Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quòque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Redière deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultrà tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quòque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum a civibus isse in socios. sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, ‘ Pestilens collegæ munus esse. ‘ Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno ‘ viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paulo antè hostibus, capti ‘ agri partem tertiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?’ Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agrariâ largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi re-

conciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes. adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognitâ domi causâ, verberâsse ac necâsse, peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propiùs fidem est, a quæstoribus K. Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterùm sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. Uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. Plus tamen hostium fuga, quàm prælium, absumpsit. adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusa-

tione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quòque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in eâ familiâ aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volsci rebellârunt. sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas, motique irâ numinis, causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quàm haud ritè sacra fieri. qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quòque Romanorum populantes iniêrunt. quorum bellorum crescente curâ, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis; redibatque non suâ sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterùm tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acriùs, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium

et publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redîsset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeò excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars, quâ civem regant, quàm quâ hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabiâ gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, 'Vic-
'tam tribuniciam potestatem,' dicere, 'priore anno; in
'præsentia re ipsâ, exemplo in perpetuum: quando inven-
'tum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam
'defuturum, qui et ex collegâ victoriam sibi, et gratiam me-
'lioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si
'pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos
'fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modò
'et consules et primores Patrum operam, ut, si minùs om-
'nes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui con-
'ciliarent.' Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benignè tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quò undique ex Etruriâ auxilia convenerant, non tam Vejentium gratiâ concitata, quàm quòd in spem ventum erat, discordiâ intestinâ dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, 'Æternas opes esse Romanas,
'nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum,
'eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna impe-
'ria mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim
'Patrum consiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema

'venisse. Duas civitates ex unâ factas: suos cuique parti 'magistratus, suas leges esse. Primùm in delectibus sævire 'solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. quali-'cunque urbis statu, manente disciplinâ militari, sisti po-'tuisse': jam non parendi magistratibus morem in castra 'quòque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsâ 'acie, in ipso certamine, consensu exercitûs traditam ul-'tro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem 'in acie relictum, injussu in castra reditum. Profectò, si 'instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus 'esse, quàm indici ostendique bellum: cetera suâ sponte 'fata et Deos gesturos.' Ea spes Etruscos armaverat; multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quòque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eò, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quà consules ipsos, quà exercitum increpando: 'Simulationem in-'testinæ discordiæ remedium timoris inventum: et consu-'les magis non confidere, quàm non credere, suis militi-'bus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter 'armatos.' ad hæc in novitatem generis originisque, quà falsa, quà vera, jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeò superbè insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et addenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus

pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugnâ. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferociùs multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos. non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enim verò non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collegâ concedente, quum silentium classico fecisset; 'Ego istos, Cn. Manli, posse vincere 'scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum 'atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se 'redituros ex hâc pugnâ, jurent. Consulem Romanum 'miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallet.' Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. 'Victor,' inquit, 'M. Fabi, revertar ex acie.' Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguâ promptum hostem offerri. Omnium illo die, quâ plebis, quâ Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugnâ sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis. majus quòque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit. nam non alio antè bello infestior Romanus (adeò hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis,

quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebátque indè Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parmâ, 'Hoc jurâstis,' inquit, 'milites, fugientes vos in 'castra redituros? adeò ignavissimos hostes magis timetis, 'quàm Jovem Martemque, per quos jurâstis? At ego in-'juratus aut victor revertar, aut prope te hìc, Q. Fabi, 'dimicans cadam.' Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, 'Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetratu-'rum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et 'nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, 'pugnando potiùs, quàm adhortando, accendamus mili-'tum animos.' Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prœlio ex parte unâ restituto, nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hôc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quòque ad restituendam aciem se ipse coràm offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quàm pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, et suâ sponte ipsi prœlium renovant: et Manlius consul, revectus in

castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quàm audaciam, accendit. nam quum incursantes, quâcunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circà omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent unâ portâ hostibus viam. Eâ erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia partâ, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, 'Si exercitus sine impera-'tore triumphare possit, pro eximiâ eo bello operâ facilè 'passurum,' respondit: 'se, familiâ funestâ Q. Fabii fra-'tris morte, republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, 'publico privatoque deformem luctu lauream non accep-'turum.' Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeò spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quàm plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliquâ ex parte inchoatâ concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priùs quàm quisquam agrariæ legis auctor tribunus exsisteret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent. verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quòque quidam, nimiâ gloriâ luxuriare et evanescere vividum quondam illud Kæsonis in-

genium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cum exercitu Kæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis, quàm gravis, contumeliis sæpius, quàm periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti aliò sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit. consul pro gente loquitur: 'Assiduo magis, quàm magno, 'præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejens eget. 'Vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. 'Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis 'fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato 'sumptu gerere in animo est. Respublica et milite illic 'et pecuniâ vacet.' Gratiæ ingentes actæ. Consul e curiâ egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatusconsultum exspectantes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subîsse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt. quò jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt, acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque

minor numero, neque clarior famâ et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; 'ire fortes, ire felices' jubent, 'inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac 'triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.' Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici viâ dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione, quâ Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Vejentes, accito ex Etruriâ exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; et Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retrò ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insitâ animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani sæpe ex opulentissimâ, ut tum res erant, Etruscâ civitate victoriam tulit. Id primò acer-

bum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviàm acta: et agrestium fugâ vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpiùs simulato, quàm vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeò contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremerâ magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superâssent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora: subitò ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem colligere. quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omissâ pugnâ, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eò nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perîsse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoriâ elatos confestim missus. tum quòque malè pugnatum est, et Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annonâ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Consul ex Volscis esset revocatus: adeòque id bellum ipsis institit mœ-

nibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterùm ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant, et velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eâdem arte sunt, quâ ceperant Fabios. secùti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit. Ex hâc clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægrè recepere. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce ortâ, nonnihil et hesternâ felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temerè adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiùsque inde pulsus, quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campaniâ frumento, et, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copiâ deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt, invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum et Patres haud minùs, quàm pro Coriolano, annisi essent, et patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in mulctâ temperârunt tribuni. quum capitis anquisîssent, duo millia æris damnato mulctam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque; inde morbo absump-

tum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio et T. Statio tribunis die dictâ, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multâ fiduciâ innocentiæ gratiæque, tribunicios impetus tulit. Et huic prœlium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audaciâ discussit. juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeò mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii aliâ manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primùm intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quàm prœlium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utròque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque, eâdemque horâ duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Româ consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum. suadent, monent, 'Honoribus 'et administratione reipublicæ abstineant; consulares verò 'fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quàm 'pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis 'velatos ad mortem destinari. Quòd si consulatûs tanta 'dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum 'captum et oppressum ab tribuniciâ potestate esse; consuli, 'velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperium-'que tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit 'Patres, si aliud, quàm plebem, esse in republicâ credi-'derit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mor-'tem, sibi proponat ante oculos.' His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientiâ, habere. ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primò, quòd non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam, adeòque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palàmque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hâc pessimi exempli victoriâ delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ullâ consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes, tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio, et dicere, 'Actum esse 'de libertate suâ; rursus ad antiqua reditum; cum Genu-'cio unà mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. 'aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Pa-'tribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, 'quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et 'viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis ho-'mines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui 'contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda 'facere.' His vocibus alii alios quum incitâssent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. 'Provoco,' inquit, 'ad populum,' Volero, 'quo-'niam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi 'malunt, quàm ipsi in lecto suo a vobis trucidari.' quò ferociùs clamitabat, eo infestiùs circumscindere et spoliare lictor. Tùm Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clamitans, 'Provoco, et fidem plebis imploro. adeste cives! 'adeste commilitones! nihil est, quòd exspectetis tribunos, 'quibus ipsis vestro auxilio opus est.' Concitati homines, veluti ad prœlium, se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facilè experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur: incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, irâ Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium,

P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo primâ specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appi filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infetumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil priùs, quàm de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quòd ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, 'Quandoquidem non facilè loquor,' inquit, 'Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hìc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.' Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: 'Si vobis videtur, discedite, Quirites.' Facilè et contemptim

de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex totâ urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem: certatamque haud incruento prœlio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orâsset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium. nor vim suam illis tempus adempturum: sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.

LVII Ægre sedata ab Quinctio plebs, multo ægriùs consul alter a Patribus. Demisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in vicem sententias variâssent; quò magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi. adeò ut Quinctio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, 'Ut tantam consularem majestatem esse 'vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tri-'buni consulesque ad se quisque omnia trahunt, nihil relic-'tum esse virium in medio: distractam laceratamque rem-'publicam magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis 'sit, quæri.' Appius contrà, 'testari Deos atque homines, 'rempublicam prodi per metum ac deseri. non consulem 'senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi 'leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint.' Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quòque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si quà secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in

militiâ sævitia Appii, quæ domi; esse liberior, quòd sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: se victum ab eâ: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ullâ vi domari poterat. tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte motam remittere industriam. præsenti vultus demittere, tacitè prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitatè promptâ, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum et *Valerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterùm multo Appio, quàm Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantùm noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fugâ petit castra; nec antè restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantùm castra militem Romanum noluisse. alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paullò antè prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in insequentem diem pronunciari quum jussisset,

primâ luce classico signum profectionis dedit. Quum maximè agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut priùs hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocatâque concione, invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicarlosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et naturâ Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitûsque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. Nec allo antè bello latiùs inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minùs quàm præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quòque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt; res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum est, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio consulibus, cùm propter certamina ordinum de lege agrariâ, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam antè tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus sua-

rum, plenus paternarum irarum. Patres quòque non temere pro ullo æquè annisi sunt: propugnatorem senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces perpellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consuetâ quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeò ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeòque constantiâ suâ et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. antè tamen, quàm prodicta dies veniret, morbo moritur. cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prœlium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeò tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modò, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordiâ domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultrà

videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur; quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugâque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ac prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, eductâ ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quàm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magnâ acceptâ clade, virtus militum rem, prolapsam negligentiâ consulis, restituit. Meliùs in Volscis imperatum est. Fusi primo prœlio hostes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi paucis pòst diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati, T. Quinctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a portâ prope Collinâ mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeò effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, quum ducis, tum militum operâ. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitâsset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum recep-

tui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumptâ: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertiâ fere vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeò tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quòque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs agunt equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urguet ex superiore loco. Sic propè oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum

effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nullâ oppugnantium novâ vi: sed quòd jam inde ab infelici pugnâ castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER TERTIUS.

EPITOME.

I, &c. XIX. *SEDITIONES de agrariis legibus factæ.* III. *Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque.* XVIII. *Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est.* XXIV. *Sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim.* XXVI. *Quum adversus Æquos res malè gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est.* XXVIII. *Is victos hostes sub jugum misit.* XXX. *Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis.* XXXI. *Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quàm Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium.* XXXIV, &c. *Hi, decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quòque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt:* XLIV, &c. *Donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submissa, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex tabernâ proximâ cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret.* L, &c. *Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit,*

coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. LX, &c. *Res præterea contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prosperè gestas continet.* LXXI. *Et parum honestum populi Romani judicium; qui, judex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.*

I. ANTIO capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quòque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententiâ suâ. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem, fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedîsset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordiâ fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeòque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petière, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui, haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui

pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; 'Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis 'pacem Romam tulisse, ab Româ Æquis bellum afferre, 'eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat. 'quorum id perfidiâ et perjurio fiat, Deos nunc testes es- 'se, mox fore ultores. Se tamen, utcunque sit, etiam 'nunc, pœnitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, 'malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam cle- 'mentiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, 'quàm hostibus, gesturos bellum.' Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: 'ostentare hoc est, Ro- 'mani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem 'instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, 'nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem; 'erit copia pugnandi, ne timete.' His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens; quòd et Romanus irâ odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpâ periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quòd in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitûs, rectiùs bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quòque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus ac propè in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat;

agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est. qui, quâ venturum hostem sciebat, gravem prædâ, eòque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædâque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiêre. quo cupidè oblato, (adeò civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summâ vi parabantur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æques descîsse. suspecta et colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redîisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut,

principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset. qui, quum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum. ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proximâ nocte et postero die tantâ vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et malè pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, 'Videre, ne quid 'respublica detrimenti caperet.' Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitûs ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ullâ parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumanâ portâ erupit, et, quum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte alterâ, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe

frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, nullâ deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidêre. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati, et cohortium ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiquâ re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et justitium remissum est, cœlum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prœlium veneraut, prope cum ignominiâ dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quàm pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentiâ esse, mœstum etiam responsum tulere: 'ut per se ipsi Hernici cum 'Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subitâ 'Deûm irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, 'ut anno antè, ut semper aliàs, sociis opem laturos.' Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuriâ vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exiguâ in spe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant; circuitio ac cura ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potiùs mentem, quàm hostium, dedit. adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertêre mentes eorum; ut,

totis passim castris fremitu orto, 'quid in vasto ac deserto 'agro inter tabem pecorum hominumque desides sine 'prædâ tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum 'agrum, opimum copiis, petere possent?' signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. et per igneta capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deûm. Ad id, quòd sua quemque mala cogebant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deûm impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigrè promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrà, quàm in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lu-

cretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quòque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subitâ, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fugâ, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul, ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentilius Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: ‘Nomine enim ‘tantùm minùs invidiosum, re ipsâ prope atrocius, quàm ‘regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, ‘immoderatâ, infinitâ potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se ‘promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam

'suam pro lege habituros.' Quâ promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: 'insidiatum eum, et tempore 'capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus pri'ore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum 'dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, 'jacente ægrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad 'tollendum e republicâ consulare imperium laturum leges 'fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem 'futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules 'superbè in aliquem civium, aut crudeliter, fecerint, diem 'dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem 'sævitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuni'cium potestatem invisam intolerandamque facere: quam 'placatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua 'redigi mala, neque illum se deprecari, quò minûs pergat, 'ut cœperit. Vos,' inquit Fabius, 'ceteri tribuni, oramus, 'ut primùm omnium cogitetis, potestatem istàm ad singu'lorum auxilium, non ad perniciem universorum, compa'ratam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patri'bus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rem'publicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minue'ritis. Agite cum collegâ, ut rem integram in adventum 'consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo 'absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque no'bis bello institere.' Agunt cum Terentillo tribuni: dilatâque in speciem actione, re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti prædâ, majore multo gloriâ, rediit, et auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suam quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphan-

tem secutæ suæ legiones. altèri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est, erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum: terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur. quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palàm concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coràm in foro personate, 'Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad 'partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem 'populi Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope oc- 'cisos Volscos et Æquos movere suâ sponte arma posse, 'jam fides abierit, novos hostes quæri. coloniam fidam, 'propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus 'indici, geri cum plebe Romanâ. quam, oneratam armis, 'ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatio- 'ne civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum 'putent, victam legem esse: nisi, dum in integro res sit, 'dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis 'pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore 'auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem 'externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore 'anno, ut tutò libertas defendi posset.' Hæc tribuni.

XI. At ex parte alterâ consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei ex-

periundæ causâ: et statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impediendâ gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quòd Patres se summoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multùm et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Kæso erat Quinctius, ferox juvenis, quâ nobilitate gentis, quâ corporis magnitudine et viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro, ut nemo, non linguâ, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat: eo acriùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: 'Ecquid sentitis jam, vos, 'Quirites, Kæsonem simul civem et legem, quam cupitis, 'habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? 'Libertati obstat, omnes Tarquinios superbiâ exsuperat. 'Exspectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum 'viribus et audaciâ regnantem videtis.' Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem perrgendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque, vulgò homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multâ indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: 'Neque in 'Quinctiâ gente, neque in civitate Romanâ tantam indolem 'tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primùm militem fuisse, se sæpe videntem pugnâsse in hostem.' Sp. Furius, 'missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis 'suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis operâ putet rem restitutam.' L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Kæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, 'juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in 'quamcunque venisset, suum, quàm alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam 'ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id 'in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.' Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, 'Se haud 'multò pòst, quàm pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Suburâ, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Kæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde 'arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules 'superiorum annorum licuisse.' Hæc Volscio clamitante, adeò concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin

impetu populi Kæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci. patricii contrà vi resistunt. T. Quinctius clamitat, 'Cui rei capitalis dies dicta sit, et de 'quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum in-'dictâ causâ non debere violari.' Tribunus 'supplicium' negat 'sumpturum se de indemnato; servaturum tamen 'in vinculis esse ad judicii diem. ut, qui hominem necave-'rit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.' Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligârunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finiêrunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proximâ in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causâ, nihilo minùs Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Kæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos, sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Kæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primùm submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Kæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis dictus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati

sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publicè, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. nec cetera modò tribuni tranquillò peregere; sed refecti quòque in insequentem annum. ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. 'Conjuratio-'nem factam, Kæsonem Romæ esse: interficiendorum 'tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii 'datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam 'potestatem e republicâ tolleret, formaque eadem civi-'tatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.' Et ab Volscis et Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinatò exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, 'Ad 'arma, et Hostes in urbe sunt,' audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, 'Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules, 'injuriâ pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave ju-

'gum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. 'Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia ex-'trema tentaturum et concitaturum.'

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores, inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordiâ sisti videbatur posse. tantùm, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maximè inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis curâ plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quàm venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curiâ proripit, inde in templum ad tribunos venit: 'Quid hoc rei est,' inquit, 'tribuni? Ap. Her-'donii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam 'felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non 'commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi 'ab armis, legesque ferri placet?' Inde ad multitudinem oratione versâ: 'Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla 'cura tangit; at vos veremini Deos vestros, ab hostibus 'captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Mi-'nerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum 'publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ 'civitatis videtur? Tantum hostium non solùm intra mu-

'ros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia in-
'terim in foro sunt: senatus in curiâ est: velut quum
'otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites
'suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est,
'consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos
'opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare
'augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit?
'Romule pater, tu mentem tuam, quâ quondam arcem, ab
'his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ.
'jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus in-
'gressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum
'mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.' Ultimum orationis fuit, 'Se arma capere, vocare omnes Quiri-
'tes ad arma. si quis impediat, jam se consularis impe-
'rii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum obli-
'tum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in fo-
'ro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in
'Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem su-
'mi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps fami-
'liæ suæ ausus in regibus esset.' Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœptâ oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, 'Ut
'viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent.
'Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Pa-
'tres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates
'publicos privatosque hostibus dedi.' Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eâdem nocte et Tusculum de arce captâ, Capitolioque occupato, et alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, 'Ne exspectent, dum ab Româ lega-
'ti, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discri-
'menque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere.
Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ci-

'vitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.' Placet ferri auxilium; juventus conscribitur, arma dantur. Romam primâ luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, 'Capitolio recuperato, et urbe pacâ, si edoceri se sîssent, quæ fraus a tribunis occulta in 'lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem 'cognominis, quòd populi colendi velut hereditaria cura 'sibi a majoribus tradita esset, consilium plebis non impe'diturum.' Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: priùs vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdavere templum; multi vivi capti: Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactâsse fertur.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, 'ut P. 'Valerii fidem exsolverent:' instare Claudio, 'ut collegæ 'Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.' Consul, 'antequam collegam sibi subrogâsset,' negare, 'passu'rum agi de lege.' Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem fa-

vore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcendâ, quàm senatu castigando, vehementior fuit: 'cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, 'non ut in republicâ populi Romani, sed ut in perditâ domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Kæsone filio 'suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romanâ et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertiùm tribunos pessimis artibus regiâ licentiâ vivere. A.' inquit, 'ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus 'supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? plus hercule 'aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si 'nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos '(C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) priùs in 'clivum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de 'foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque, quum 'hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum 'dux, profanatis omnibus, in cellâ Jovis optimi maximi 'habitaret, Tusculi antè, quàm Romæ, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus 'dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam 'arcem liberarent: et qui antè Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere 'arma passi sumus; nunc, nisi Latini suâ sponte arma 'sumpsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, 'auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam 'objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestrâ plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecis'tis) si quis ex his domum suam obsessam a familiâ armatâ nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter 'optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat? et hi postulant, 'ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, 'neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti 'celeribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis?

'Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, malè 'gesta respublica est, pejùs multo, quàm quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primùm omnium,' inquit, 'Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ 'legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis 'bellantes, quàm pacati, propitios habemus Deos. quantum 'periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scîssent, suspicari de præterito, quàm re 'ipsâ experiri, est melius.'

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, 'quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset?' 'Nobis verò,' inquit Quinctius, 'nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, 'omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, 'nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in 'verba jurâstis, crastinâ die armati ad lacum Regillum 'adsitis.' Cavillari tum tribuni, 'et populum exsolvere 'religione velle: privatum eo tempore Quinctium fuisse, 'quum sacramento adacti sint.' Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere. eo magis, quòd, et 'augures jussos adesse 'ad Regillum lacum', fama exierat, 'locumque inaugurari, ubi auspicatò cum populo agi posset; ut, quicquid 'Romæ vi tribuniciâ rogatum, esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longiùs ab urbe mille passuum: et tribunos, si eò adveniant, in aliâ turbâ Quiritium subjectos fore consulari imperio.' Terrebant hæc; sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpiùs Quinctius dictitabat, 'se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se

'moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine 'provocatione dictaturam esse.'

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbatâ plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec antè moverunt de sententiâ consulem, quàm tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, 'neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab 'urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus con- 'tinuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum con- 'tra rempublicam esse.' Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quòque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. 'Mirer,' inquit, 'si vana vestra, Patres con- 'scripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. 'quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis ma- 'gistratibus solvit, ipsi quòque solutum vultis, ne temeri- 'tati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in ci- 'vitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim va- 'niusque profectò est, sua decreta et consulta tollere, 'quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam 'inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum 'exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant; 'dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatuscon- 'sultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi, 'adhortor, ut et ipse populum Romanum hâc licentiâ ar- 'ceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, 'ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam 'spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato 'eo impenderet, levatam putem.' Communiter inde edicunt, 'Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis 'fecisset, se id suffragium non observaturos.'

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertiùm et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Æquis La- 'ni atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum le- 'nes esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defec-

turam, ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidia esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, qui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Româ in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur. adeò et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit.

Commeatum ab Româ consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitûs consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò subiri potuit. fames postremò inde detraxit hostem. Quò postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosâ fugâ domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Româ profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descîsse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornleium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, 'fraude fieri, quòd foris tenea-'tur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse, se 'nihilo minùs rem susceptam peracturos.' Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motûs. A. Cornelius et Q. Servilius quæstores ab Volscio, quòd falsus haud dubiè testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui unà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Kæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In morâ tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem iniêrunt, quia

silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minùs adversus continuationem tribunatûs, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causâ promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quòd et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minùs tamen, quàm aliàs, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maximè et tribuni de lege agerent, duûm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictúm erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Româ, venerunt, questum injurias, et ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, 'quæ mandata habeant ab senatu 'Romano, ad quercum' jubet 'dicere: se alia interim actu-'rum.' quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, 'et 'hæc,' inquit, 'sacrata quercus, et quicquid Deorum est,

'audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque et nunc que-
'relis adsint, et mox armis; quum Deorum hominum-
'que simul violata jura exsequemur.' Romam ut redière legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subitò additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infestâ populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priùs quàm, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret; operi certè, id quod constat, agresti intentus; salute datâ in vicem redditâque, rogatus, 'ut, quod bene verteret ipsi
'reique publicæ, togatus mandata senatûs audiret,' admiratus, rogitansque, 'satin' salva essent omnia?' togam pro-

perè é tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publicè parata fuit, transvectumque tres obviàm egressi filii excipiunt: inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas totâ urbe jubet. vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicunque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quàm prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: 'adderent gradum, maturato opus esse, ut noc-
'te ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque
'Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid
'quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe
'temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera
'signifer, sequere miles,' inter se quòque, gratificantes ducibus, clamabant. mediâ nocte in Algidum perveniunt; et, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut

sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in viâ, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, 'civilem esse clamorem, atque auxilium 'adesse,' inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. 'Illo clamore 'non adventum modò significari, sed rem ab suis cœptam: 'mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium 'oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi' jubet. Nocte initum prœlium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab eâ quòque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hìc instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prœlio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem principesque alìos vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; 'Sanguinis se 'Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur 'tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, 'sub jugum abituros.' Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversâ unâ deligatâ. sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantùm militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, 'Carebis,' inquit, 'prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui

'prope prædæ fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem 'animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.' Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeò tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata; secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicâsset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictaturâ, in sex menses acceptâ, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quòque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tonuere. plebes vicit, ut quintùm eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriùsque ventum foret, (adeò exarserant animis) ni, velut dedità operâ, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta. Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quin-

quennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quòque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itàque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed a Corbione Ortonâque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius, consules facti. Domi forisque otium fuit. annonâ propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. 'Pudere se numeri sui 'nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac 'toto superiore lustro jacuisset.' Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in suâ sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiêre, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. 'et 'se damnari posse' aiebant: 'et plebem, et tribunos le'gem ferre non posse.' Tum, abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. 'Finem tandem certaminum facerent, si plebeiæ leges 'displicerent, et illi communiter legum latores, et ex

'plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæ-
'que æquandæ libertatis essent, sinerent creari.' Rem non aspernabantur Patres: 'daturum leges neminem, 'nisi ex Patribus,' aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantùm discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatium instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidiùs, quia damnatus a plebe erat, augures legêre. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multipliei clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratûs ejus nimis luxuriavere. eo citiùs lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudiûs, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fu-

erant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinquâ præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quòque ætate electós novissimis suffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat favore plebis. adeòque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant: eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. et in unicâ concordiâ inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notâsse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxtà manifestâ atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, 'quod bonum, faustum, felixque rei-'publicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges 'propositas' jussere. 'Se, quantum decem hominum ingeniis 'provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquâs-'se. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent 'in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde 'sermonibus: atque in medium, quid in quâque re plus 'minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum popu-'lum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas 'magis, quàm tulisse, videri posset.' Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quòque, in hoc immen-

so aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen, haud secus quàm regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellationis decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in tertium nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quòque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summâ ope a se impugnatum, ab eâ plebe, cum quâ contenderant, supplices petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium nescire, utrùm inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Icilioque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quòque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; 'Profectò haud gratuitam in tantâ superbiâ comitatem fore. nimiùm in ordinem se ipsum cogere, et vulgari 'cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm 'viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.' Propulsam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo,) nemo unquam fecisset. illis enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causâ, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum

improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam priùs, quàm inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coïbant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores decemviri servâssent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subitò omnes cum duodenis fascibus prodiêre. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublatâ provocatione, intercessionem quòque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere id plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellâsset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirâsse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comi-

tia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quæ fierent: et credere, haud indignis accidere. avidè ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quòque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quòque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Expectabant, quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primò tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, quâ quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur; virgis cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hâc mercede juventus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecere: latèque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem

in discordiâ Romanâ ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui aliâ ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia interiniserant jam diu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, 'quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberis civitatis fieret.' Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, rarôque usquam nosscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quis privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissâ publicâ: tantum ab injuriâ se abesse rati, quantum a coetu congressuque impotentium dominorum se amoviissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquantò spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quòd iis, qui jam magistratu

abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priùs quàm ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republicâ liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, 'Decem Tarquinios' appellantem, admonentemque, 'Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deinceps que reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curiâ libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate suâ vindicandâ, quàm cupiditas injustâ dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam magis ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos: postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent,' rogitare. 'Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam propè senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republicâ loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quàm quæ metuant.'

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis,

orantis per sui fratris parentisque ejus manes; 'Ut civilis 'potiùs societatis, in quâ natus esset, quam fœderis, ne-'fariè icti cum collegis, meminisset. multò id magis se il-'lius causâ orare, quàm reipublicæ. Quippe rempubli-'cam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. 'Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; 'earum eventum se horrere.' Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo astensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: 'quonam fato incidisset, mirari se' dictitans, 'ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut 'socii, aut hi maximè oppugnarent? aut quid ita, quum 'per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus 'summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc 'demum, quum hostes propè ad portas sint, civiles discordi-'as serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore 'putent, quid agatur. Ceterùm neminem, majore curâ 'occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ 'afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatius-'que ante Idus Maias decemviros abîsse magistratu insi-'mulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in 'tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: et jam nunc 'ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decem-'viris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem 'reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an 'donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia 'omnia præter bellum omitti placere: cujus si falsò fa-'mam vulgatam, vanaque non nuncios solùm, sed Tuscu-'lanorum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mit-'tendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fi-

'des et nunciis et legatis habeatur, delectum primo que-
'que tempore haberi; decemviros, quò cuique eorum vide-
'atur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.'

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, 'ut de republicâ liceret dicere. dictu-
'ros ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Ne-
'que enim sibi privatos aut in curiâ, aut in concione, posse
'obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros es-
'se.' Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset: 'Non erit melius,' inquit, 'nisi de quo consulimus, vocem
'misisse.' et ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratiâ, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quòque ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redîsset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quàm foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minùs in bono constans, quàm gnavum in malitiâ, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quàm sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio et Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem

tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibùs culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Erètum, et in Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quòque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiâque victurus hospitum, (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicci-

umque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturâssent. Sepultus ingenti militum mœstitiâ, pessimâ decemvirorum in vulgus famâ, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solùm idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causâ plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quòd pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; servâ suâ natam (servamque appellans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum assertor nihil opus esse multitudine concitatâ ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appi perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat.

Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ priùs, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, 'quàm libertati faverit, 'eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postula-'tioni suæ prætendant. Ceterùm ita in eâ firmum libertati 'fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his 'enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere 'possit, id juris esse: in eâ, quæ in patris manu sit, nemi-'nem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere 'itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam asserto-'rem non facere, quin ducat puellam sistendamque in ad-'ventum ejus, qui pater dicatur, promittat.' Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unùà recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. datâque inter turbam viâ, quum multitudo Icilii maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor 'decrêsse' ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quòque ingenium tam atrox injuria accendisset. 'Ferro hinc tibi submovendus sum, 'Appi,' inquit, 'ut tacitum feras, quod celari vis. Virgi-'nem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habi-'turus. Proinde omnes collegarum quòque lictores con-'voca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra 'domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxi-'lium et provocationem, plebi Romanæ duas arces liber-'tatis tuendæ ademistis, ideo in liberos quòque nostros 'conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in 'tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto 'sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium 'pro sponsâ, Virginius militum pro unicâ filiâ, omnes Deo-'rum hominumque implorabimus fidem. neque tu istud 'unquam decretum sine cæde nostrâ referes. Postulo, 'Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. 'Virginius viderit, de filiâ, ubi venerit, quid agat. Hoc 'tantùm sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem 'filiæ quærendam esse. me, vindicantem sponsam in liber-'tatem, vita citiùs deseret, quàm fides.'

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, 'Non Virginiam 'defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum 'etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere,' diceret; 'non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, 'non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti et patrio no-'mini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, ne-'que decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, 'ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum 'diem pateretur. Quòd nisi pater postero die adfuisset, 'denunciare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ 'latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se 'utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos 'seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore.' Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primùm, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum ági diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, 'Gratum est,' inquit; 'crastinâ die vestrâ operâ utar. sponsorum nunc 'satis est.' Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ curâ unius, nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, 'ne Virginio commeatum dent, atque etiam in 'custodiâ habeant.' Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum

ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines cœpit; et non orare solùm precariam opem, sed pro debitâ petere, 'Se pro liberis eorum ac con-'jugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cu-'jus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari pos-'sent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, captâ, ulti-'ma timeantur, liberis suis sint patienda?' Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs, quàm amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit: et, ultro querente pauca petitore, 'quòd jus sibi pridie per ambitionem dic-'tum non esset,' priùs quàm aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tantâ fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, 'decrêsse 'vindicias secundum servitutem.' Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, 'Icilio,' inquit, 'Appi, non tibi, filiam 'despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Pla-'cet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus 'ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse 'passuros illos, qui arma habent.' Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, 'hesterno tantùm convicio Icilii violentiâque Virgi-'nii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis 'quòque indiciis compertum se habere, nocte totâ cœtus in 'urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, 'haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendis-'se; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes 'civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde 'quiêsse erit melius. I,' inquit, 'lictor, submove turbam;

'et da viam dominò ad prehendendum mancipium.' Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, 'Quæso,' inquit, 'Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementiùs 'in te sum invectus: deinde sinas hìc coram virgine nutri-'cem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falsò pater dictus 'sum, æquiore hinc animo discedam.' Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, 'Hoc te uno, quo possum,' ait, 'modo, filia, in libertatem 'vindico.' Pectus deinde puellæ transfigit, respectansque ad tribunal, 'Te,' inquit, 'Appi, tuumque caput sangui-'ne hoc consecro.' Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quâcunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, 'Eamne libe-'rorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia 'esse?' ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maximè Icilii vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quòque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quòque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio

Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex alterâ parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit. ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motûs faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, 'ut omni ope 'ab seditione milites contineant:' ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, 'quid 'rei esset,' flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, 'Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu 'se, ut parricidam liberûm, aversarentur. Sibi vitam fi-'liæ suâ cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere lici-'tum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, 'morte amitti meliùs ratum, quàm contumeliâ, liberos, 'misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum. nec se su-'perstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mor-'tis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quòque 'enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filiâ suâ 'libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo impu-'nitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate docu-'mentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se 'attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ul-'trà pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mor-'tem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in do-

'mo suâ. ab aliâ violentiâ ejus eodem se animo suum corpus 'vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis 'suis consulerent.' Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, 'nec illius dolori, nec suæ libertati se defutu-'ros.' Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; insecutique, qui Appium prope interemptum in exsilium abîsse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, 'et viros et armatos se esse,' respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modò a multitudine conclamatum est, 'ut L. Valerium et M. Hora-'tium ad se mitterent. his se daturos responsum.'

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, 'in re 'non maximâ paullò antè trepidatum esse, quia sine capite 'multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutili-'ter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi con-'silio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præes-'sent, militarique honore tribunos militum appellari.' Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, 'Melioribus 'meis vestrisque rebus reservate,' inquit, 'ista de me ju-'dicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum 'esse patitur; nec in perturbatâ republicâ eos utile est 'præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei 'est, nihilo minor ex privato capietur.' Ita decem numero

tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quòque auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de virgine adeò fœdè ad libidinem petitâ accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse priùs, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summâ rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratûs ejus, quo anno jàm antè abîssent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causâ creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, 'non priùs, quàm deseri urbem videant, curam in animos 'Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem con-'stantiæ plebis: scituros, quòd sine restitutâ potestate re-'digi in concordiam res nequeant.' Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, 'cuinam se relinquerent in eâ urbe, in quâ nec pu-'dicitia, nec libertas sancta esset,' miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius et Valerius, vociferabantur,

'Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem 'pertinaciæ nón faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri 'estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod 'amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? 'Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum 'in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si 'hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs 'mox, ubi parum secessione movemur, armata veniat? 'Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs 'non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos 'citiùs caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebei-'is. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere 'patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant 'desiderium. quum præsertim nec nos temperemus impe-'riis, quo minùs illi auxilii egeant.' Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidiâ caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quòque ab irâ et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubiè et motûs initio, et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quàm in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: 'Quæ consilii fuerunt, adeò 'æqua postulâstis, ut ultrò vobis deferenda fuerint. libertati 'enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos ali-'os. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est.

'quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et pri-
'ùs penè, quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversa-
'rios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppli-
'ciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Pa-
'tres? Scuto vobis magis, quàm gladio, opus est. Satis
'superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec
'inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando
'metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magi-
'stratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de
'capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit,
'statuetis, nunc libertatem repeti satis est.'

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidiâ præcipuâ, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, 'Haud ignaro,' inquit, 'im-
'minet fortuna. Video, donec arma adversariis tra-
'dantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ
'est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minùs de-
'cemviratu abeam.' Factum senatusconsultum, 'Ut de-
'cemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent.
'Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet, et
'ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.' His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: 'Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique
'publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberos-
'que vestros: sed, quâ hic modestiâ fuistis, ubi nullius
'ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est vio-
'latus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite,
'unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia in-
'choâstis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis. præ-
'sto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.' Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis

gaudio, armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quàm meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ullâ Patrum injuriâ, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primùm; quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, 'Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret.' quâ lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modò, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, 'Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet, qui creâsset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.' Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmâssent, ipsis quòque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat), relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovârunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, 'Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset. familia ad sedem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.' Hâc lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sa-

crum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus : quòd etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hâc lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eâdem hâc Horatiâ lege consulibus quòque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; 'qui plebem sine tribunis 'reliquisset, quique magistratum sine provocatione creâs-'set, tergo ac capite puniretur.' Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundatâ deinde et potestate tribuniciâ, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, 'Oratio,' inquit, 'rebus dubiis inventa est. 'Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, 'a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis: nec is-'tum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se ad-'jicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impiè 'nefarièque per biennium alia super alia es ausus, gratiam 'facio. unius tantùm criminis, ni judicem dices, te ab 'libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, 'in vincula te duci jubeo.' Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos appellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, 'Provoco,' inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, 'Deos tandem

'esse, et non negligere humana,' fremunt, 'et superbiæ 'crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; 'provocare, qui provocationem sustulisset; et implorare 'præsidium populi, qui omnia jura populi obtrîsset; rapi- 'que in vincula egentem jure libertatis, qui liberum cor- 'pus in servitutem addixisset;' ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæquè commemorabat: 'suum infelix erga plebem Romanam stu- 'dium, quòd æquandarum legum causâ cum maximâ offen- 'sione Patrum consulatu abîsset: suas leges, quibus manen- 'tibus lator earum in vincula ducatur. Ceterùm sua propria 'bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum 'se experturum. In præsentia se communi jure civitatis 'civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut 'judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam 'pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordiâ civium 'suorum spei habeat. Quòd si indictâ causâ in vincula du- 'catur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere, ne 'imitentur, quos oderint. Quòd si tribuni eodem fœdere 'obligatos se fateantur tollendæ appellationis causâ, in 'quam conspirâsse decemviros criminati sint;' ait 'se 'provocare ad populum: implorare leges de provocatione, 'et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem 'enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non 'liceat? Cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, 'si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrùm 'novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et ap- 'pellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum 'ostentata tantùm inanibus literis, an verè data sit.'

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat. 'Respicerent tribunal homines, castellum omnium scele- 'rum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini 'civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, De- 'orum hominumque contemptor; carnificibus, non licto- 'ribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libi- 'dinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, 'velut bello captam, ab complexu patris abreptam, minis- 'tro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto 'nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit:

'ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avun-
'culumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato
'magis, quàm cæde, motus, et illi carcerem ædificatum
'esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus.
'Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum
'ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in
'servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato
'in vincula duci jubere.' Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordiâ Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priùs quàm urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus 'tabulis duodecim' est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, 'Ne Claudiæ genti eam inustam macu-
'lam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni; vi-
'rum, honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum
'latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum in-
'ter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab irâ pa-
'rumper ad cognitionem cogitationemque animos: et po-
'tiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm
'propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se
'quòque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gra-

'tiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Vir-
'tute libertatem recuperatam esse: clementiâ concordiam
'ordinum stabiliri posse.' Erant, quos moveret suâ magis
pietâte, quàm ejus, pro quo agebat, causâ. sed Virginius,
'sui potiùs ut misererentur,' orabat, 'filiæque: nec gentis
'Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum
'Virginiæ trium tribunorum preces audirent: qui, ad auxi-
'lium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium im-
'plorarent.' Justiores hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe
incisâ, priùs quàm prodicta dies adesset, Appius sibi mor-
tem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppi-
us, proximus invidiæ, quòd in urbe fuerat, quum injustæ
vindiciæ a collegâ dicerentur. Plus tamen facta injuria
Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit. testis produc-
tus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies
extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu
populi, scissâ veste tergum laceratum virgis ostendit, ni-
hilum deprecans, 'quin, si quam suam noxam reus dicere
'posset, privatus iterum in se sæviret.' Oppius quòque duc-
tus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fe-
cit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ
eorum exsilii causâ solum verterunt: bona publicata
sunt. et M. Claudius, assertor Virginiæ, die dictâ damna-
tus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus
Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiæ, mortuæ quàm
vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati,
nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam ii-
dem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum
M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ
potestatis, 'Et libertatis,' inquit, 'nostræ et pœnarum ex
'inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam,
'nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam ne-
'que vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum
'nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil ad-
'missum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet per-
'petua consulum amborum in libertate vestrâ tuendâ cura.'
Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit,
eademque auxit consulum invidiam; quòd adeò toti plebis
fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio ma-
gistratui, quàm patricio, cura fuisset; et antè inimicos

satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui molliùs consultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiêre. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructâ complebant. provocantibusque ad prælium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoriâ credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem, instructâque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientiâ quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motâque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs, quàm virtus et arma tegerent. igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus priùs, quàm totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuan-

tem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes. deinde, quum animos collegissent, et undique duces, 'victisne cessu-'ri essent,' increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex alterâ parte Romanos 'meminisse' jubebat, 'illo die primùm liberos pro liberâ urbe Romanâ 'pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum 'victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed 'consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, li-'beratore ipso. Ostenderent, prioribus prœliis per duces, 'non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, con-'tra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes: et do-'mi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam Vir-'giniam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: 'unum Appium civem periculosæ libidinis. at, si fortuna 'belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium pe-'riculum fore. Nolle ominâri, quæ nec Jupiter, nec Mars 'pater passuri sint, iis auspiciis conditæ urbi accidere.' Aventini Sacrique montis admonebat, 'ut, ubi libertas 'parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum 'referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus 'Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos 'fuerit: nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi 'Romani esse.' Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, 'Agite, juvenes,' inquit, 'præ-'state virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. 'Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, im-'missis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum. 'et nunc cunctantur magis, quàm resistunt.' Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnâ: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore prædâ potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modò celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo as-

suefecerat sibi potiùs fidere, quàm meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gestâ, lacessere atque instare, rogitantes, 'Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prœlia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?'

LXII. Ad id, quòd suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. 'Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?' Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, 'Quemadmodum,' inquit, 'in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audîsse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et maturè perfici potest. Si trahendùm est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eâdem, quâ institui, disciplinâ efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hìc, indicem voluntatis virtutisque vestræ.' Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, 'Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,' affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquâssent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, æquato primùm periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugna-

re: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab suâ parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant; tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam prœliis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, ‘De Patribus, ‘non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque ‘pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam antè de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris ‘penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ ‘implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. ‘Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si

'sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.' In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minùs cupiditas emineret, consulibus quòque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. 'Quid 'futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per 'factiones suas consules adorti essent? non enim semper 'Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis 'suas opes postferrent.' Forte quâdam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimùm M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogâsset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutâssent; collaudatis consulibus, quòd perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, 'Si tribunos plebei decem rogabo, 'si quî vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi

'tum uti, quos sibi collegas cooptâssint, ut illi legitimi 'eâdem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribu-'nos plebei feceritis.' Duilius, quum ad ultimum perseverâsset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratû abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, 'ut qui plebem Romanam tribunos ple-'bi rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos ple-'bi faceret;' insectandisque Patribus, unde Asperò etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quòque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quòque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantùm se biennio habuisse. Seniores contrà Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quàm adversariis, superesse animos. adeò moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se

efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartùm et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultrà discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitatâ in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quòd persuaserant iis duces, cupidi prædarum, 'biennio ante delectum indictum haberi 'non potuisse, abnuente jam plebe imperium. eò adversus 'se non esse missos exercitus. dissolvi licentiâ militandi mo-'rem. nec pro communi jam patriâ Romam esse. quicquid 'irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. 'occæcatos lupos intestinâ rabie opprimendi occasionem 'esse.' Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Æsquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iêre, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: 'Etsi 'mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, famen cum 'pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos 'scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Vol-'scos, vix Hernicis modò pares, T. Quinctio quartùm 'consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. 'Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, 'is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si 'huic potissimùm imminere anno scîssem, vel exsilio, vel 'morte, si alia fuga honoris non esset, vitâssem. Ergo, 'si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, 'capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis su-'perque vitæ erat: mori consulem tertiùm oportuit. 'Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos con-'sules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte im-'perium indignis; et, si id parum est, insuper pœnas ex-'petite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui

'vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantùm eorum 'pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec 'suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, 'castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, et se et vos 'novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; 'Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec 'vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, hos 'plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Prô 'Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis con-'cupîstis. concordiæ causâ concessimus. Decemviros de-'siderâstis. creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæ-'sum est. coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem 'privatos irâ vestrâ, mori atque exsulare nobilissimos viros 'honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare 'iterum voluistis. creâstis. Consules facere vestrarum par-'tium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quò-'que magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tri-'bunicium, provocationem ad populum, scita plebis in-'juncta patribus. sub titulo æquandarum legum, nostra 'jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordi-'arum? Ecquando unam urbem habere, ecquando commu-'nem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo 'quiescimus, quâm vos victores. Satisne est, nobis vos me-'tuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus 'nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste 'prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem 'nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. 'Agitedum, ubi hìc curiam circumsederitis, 'et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis prin-'cipibus: iisdem istis ferocibus animis egredimini extra por-'tam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex mu-'ris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam ab-'igi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res 'per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, bel-'li gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res ves-'træ in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua dam-'na nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea ex-'pleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis 'verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in 'principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed 'ex illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re, fortu-

'nâ, domum auctior rediit, Eoquis retulit aliquid ad con-
'jugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates pub-
'licas privatasque? a quibus semper non vestrâ virtute
'innocentiâque, sed, auxilio alieno tuti sitis. At Hercu-
'les, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis duci-
'bus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie ves-
'trum clamorem hostes, non in concione Patres Romani
'horrebant, prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni for-
'tunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, tri-
'umphantes domum ad penates redibatis. nunc oneratum
'vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concio-
'nibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi,
'quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci?
'ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœ-
'nia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos ves-
'tras vos persequetur. Biennio antè senatus delectum habe-
'ri, et educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides
'domi, mulierum ritu inter nos altercantes: præsenti pace
'læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum
'rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me
'vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret,
'necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites;
'sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me ani-
'mo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut,
'qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit,
'cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt.
'nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos
'nec in armis nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ in-
'citare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut
'quæstui illis estis: et quia in concordiâ ordinum nullos se
'usquam esse vident, malæ rei se, quàm nullius, turbarum
'ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos
'tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque an-
'tiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia
'recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nos-
'trorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nos-
'tris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem,
'quo nunc vos attoniti estis, transtulero.'

LXIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus

quòque, quæ inter tales metus detractationem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum 'dignam' dicere 'concionem imperio consulari, dignam 'tot consulatibus anteactis, dignam vitâ omni, plenâ 'honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios 'consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi 'adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiorem 'domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem 'memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, et 'temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, 'ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno ani-'mo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsa-'ri vellent, plebemque obedientem in re tam trepidâ Patri-'bus præberent: appellare tribunos communem patriam, 'auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope 'oppugnatâ.' Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciâssent, 'Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores pos-'tero die primâ luce in campo Martio adessent; cognoscen-'dis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto 'se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non pro-'bâssent causam:' omnis juventus adfuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeò maturè perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quartâ diei horâ mota ex campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellâssent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrip-

pâ, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eâdem reverti posset ad suos, priùs quàm hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipâsset hostes, ni suo proprio eum prœlio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi verò Sulpicius, negare 'cunctandi tempus esse, circumven-
'tos interclusosque ab suis' vociferans, 'ni equestre prœli-
'um connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem inte-
'grum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam. non posse
'illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.' Haud surdis auribus dicta: impressione unâ totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In mediâ primùm acie vinci cœpti, quâ permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs res geri, quàm apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus prædâ potiretur. Victor Agrippa cum mutuâ gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momento-

que fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt; prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulâsse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidiâ rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrâssent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certâssent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magnâ contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, 'Si licet,' inquit, 'consules, de 'republicâ dicere, errare ego populum in hâc causâ non 'patiar.' Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, 'prodi publicam causam,' submoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, 'Annum se tertium et octogesimum agere, 'et in eo agro, de quo agitur, militâsse, non juvenem, 'vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit 'bellatum. Eo rem se vetustate obliteratam, ceterùm suæ 'memoriæ infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur, 'finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli 'publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam 'more Arideates Aricinique, cujus agri jus nunquam usur-'paverint incolumi Coriolanâ re, eum se a populo Ro-'mano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos 'sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non po-'tuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum 'miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quòque 'voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se sua-

'dere populo, ne inutili pudore suam ipse causam dam-
'naret.'

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, 'Ne pessi-
'mum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam
'rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, cu-
'ram emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro
'intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis
'injuriâ sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei dam-
'na majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos
'referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc
'hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scap-
'tione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos
'populos? Clarum hâc fore imagine Scaptium: populum
'Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienæ per-
'sonam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fe-
'cisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scapti-
'um ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non
'facturum.' Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bono causæ levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

LIBER QUARTUS.

EPITOME.

I, &c. *LEX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est.* VI, VII. *Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratûs administratæ sunt.* VIII. *Item censores tunc primùm creati sunt.* XI. *Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est.* XII,

XIII, &c. *Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo suâ impensâ largitus est: et, ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est.* XVI. *L. Minucius index bove auratâ donatus est.* XVII, XVIII. *Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt.* XIX, XX. *Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit.* XXIV. *Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est.* XXXI, &c. XXXIV. *Fidenæ in potestatem redactæ, eòque coloni missi sunt, quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ.* XLV. *Conjuratio servorum oppressa est.* XLIX. *L. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est.* LIX. *Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum est.* LX, LXI. *Res præterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.*

I. HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio, primò sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, 'ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.' Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audière Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descîsse, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere. adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent; si quo intentiùs pos-

sit, quàm T. Quinctio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, 'nequicquam terri-
'tando consules avertere plebem a curâ novarum legum;
'nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea,
'quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivis-
'set;' et confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, 'jam ultrà ferri posse furores tribunicios. ventum
'jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris.
'Id adeò non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum
'magis, quàm consulum, culpâ accidere. cujus rei præmi-
'um sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere:
'sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præ-
'mium seditionum esse: id et singulis universisque semper
'honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem sena-
'tûs ipsi a patribus accepissent, quam liberis traditurі es-
'sent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctio-
'rem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec fu-
'turam, donec, quàm felices seditiones, tam honorati
'seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Ca-
'nuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbatio-
'nem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne
'quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine
'omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam
'enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut fe-
'rarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrum-
'que? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum
'sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne
'secum quidem ipse concors. Parum id videri, quòd omnia
'divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi
'turbatores accingi; et primò, ut alter consul ex plebe
'fieret, id modò sermonibus tentâsse: nunc rogari, ut,
'seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules cre-
'et: et creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimum
'quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. ne
'id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis im-
'perium eò recidere: et se millies morituros potiùs, quàm
'ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere,
'majores quòque, si divinâssent, concedendo omnia non
'mitiorem in se plebem, sed asperiorem alia ex aliis iniqui-
'ora postulando, quum prima impetrâsset, futuram, primò

'quamlibet dimicationem subituros fuisse potiùs, quàm eas 'leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de 'tribunis, iterum concessum esse. finem non fieri. Posse in 'eâdem civitate tribunos plebis et Patres esse? aut hunc 'ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiùsque 'serò, quàm nunquam obviàm eundum audaciæ temerita-'tique. Illine ut impune primò discordias serentes con-'citent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitave-'rint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum 'hostes tantùm non arcessierint, exercitus conscribi adver-'sus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu 'proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi 'sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quàm 'minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi pas-'surum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, 'sed Volscis et Æquis et Vejentibus allaturam? Nonne, 'Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scan-'dere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate 'ademptâ, animos etiam eripuerint? Consules paratos 'esse duces priùs adversus scelus civium, quàm adversus 'hostium arma.'

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: 'Quan-'topere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indig-'nos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia 'viveretis, sæpe equidem et antè videor animadvertisse: 'nunc tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes 'nostras coorti sunt: quibus quid aliud quàm admonemus, 'cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, ean-'dem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, 'quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civita-'tem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis 'dedimus. Alterâ nihil novi ferimus; sed id, quod populi 'est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus 'Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac 'terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu 'sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturos-'que denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo 'Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, con-'sulatum mandet, et non præciditur spes plebeio quòque, si 'dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare 'urbs hæc non poterit? de imperio actum est? et perinde

'hoc valet, plebeius ne consul fiat, tanquam servum aut 'libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sen- 'titis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus par- 'tem, si liceat, adimant. quòd spiratis, quòd vocem mitti- 'tis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin 'etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium 'fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios 'pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ 'omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum 'successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam ha- 'bere, quod non in regibus antè fuerit? En unquam cre- 'ditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò 'non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sa- 'bino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, 'Romæ regnâsse? L. deinde Tarquinium, non Romanæ 'modò, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii 'filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem 'factum? Ser. Tullium post hunc, captivâ Corniculanâ 'natum, patre nullo, matre servâ, ingenio, virtute regnum 'tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem 'ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? 'Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, 'crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii 'consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidi- 'erint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit 'peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges 'exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, sed 'etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patri- 'cius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, 'præcisa consulatûs spes erit? Utrùm tandem non credi- 'mus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque 'bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio simi- 'lis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ acce- 'dere eum patiemur? potiùsque decemviris, teterrimis mor- 'talium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis 'regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. 'At enim nemo post reges exactos de plebe consul 'fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, 'quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta 'in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? 'Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numâ Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio cen-

'turiarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta.
'Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt.
'Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud Patres
'esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli
'erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scri-
'bendis intra decem hos annos et creavimus, et e republicâ
'sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe con-
'ditâ, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia,
'jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne
'connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tu-
'lerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum sum-
'mâ injuriâ plebis? An esse ulla major aut insignitior con-
'tumelia potest, quàm partem civitatis, velut contamina-
'tam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm
'exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati?
'Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, ca-
'vent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem
'istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabi-
'nis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Pa-
'tres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos
'jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non potera-
'tis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque
'enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ vir-
'gini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invi-
'tum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset.
'Verùm enim verò lege id prohiberi, et connubium tolli
'Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur
'enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pau-
'peribus? Quod privatorum consiliorum ubique semper
'fuit, ut, in quam cuique feminæ convenisset domum,
'nuberet; ex quâ pactus esset vir domo, in matrimonium
'duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis,
'quâ dirimatis societatem civilem, duasque ex unâ civitate
'faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius?
'ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in
'foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si ple-
'beiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris
'tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec,
'quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est,
'præterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec,
'vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare
'juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. 'Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum 'summum imperium est? Regibus exactis, utrùm vobis do- 'minatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet li- 'cere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæ- 'que rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœnâ de- 'cernetis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragi- 'um cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, 'et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? 'Quid, si non, quantum istæ minæ adversus plebis consen- 'sum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis 'consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideò non 'est dimicatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modestior 'fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros 'illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad 'bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis 'plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem 'tandem facitis: si coalescere, si jungi miscerique vobis 'privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad ho- 'nores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in 'societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, in 'vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. 'Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate 'famâ bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, 'nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in 're publicâ honorum, nec in privatâ connubii societas est.'

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, 'cur plebeium consulem fieri non oporte- 'ret?' ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, 'quòd nemo plebeius auspicia haberet. 'ideòque decemviros connubium diremisse, ne incertâ pro- 'le auspicia turbarentur.' Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec antè finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoriâ de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatio-

ne suâ, summâ vi pugnant, et, crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoriâ concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicunque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, quàm maximè tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primò, irritatâ plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremò coacti tamen a primoribus petière, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundùm deposita certamina, incorrupto judicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus; contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma conditâ erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus; quia tertio mense, quàm iniêrunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abière; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum

cepisset. Legati ab Ardeâ Romam venerunt, ita de injuriâ querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitiâ mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, 'judicium populi rescindi ab senatu non 'posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fie-'ret, concordiæ etiam ordinum causâ. Si Ardeates sua 'tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ 'injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se 'iræ moderatos; sciantque, Patribus æquè curæ fuisse, ne 'qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.' Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coière, et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur. tribuni quòque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quòque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintùm consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parvâ origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque cen-

turiæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, 'Rem 'operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu 'egere: cui scribarum ministerium, custodiæque et tabu-'larum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.' Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republicâ essent, læti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quòque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardeâ veniunt, pro veterrimâ societate renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servatâ, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maximè formâ notam, petiêre juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ, captus, adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quòque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in eâ quòque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audi-

to matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suæ partis homines de injuriâ decreti palàm in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuriâ juvenem. fit prœlium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. urbem quòque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Clœlio, Ardeam venere, et mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quartâ deinde vigiliâ signa profert: cœptumque opus adeò approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm a se urbem, viderent. et aliâ parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; quâ ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, 'si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, ab-'ducturum se inde Volscos,' ait. Adversus ea consul, 'victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,' respondit; 'neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi 'Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi im-'peratorem, arma poni;' jubet, 'fatentes victos se esse, et 'imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quàm manenti-'bus, se hostem infensum, victoriam potiùs ex Volscis, 'quàm pacem infidam, Romam relaturum.' Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscissâ, quum nentâs-

sent, præter cetera adversa loco quòque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. et, quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Clœlio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum) eo impensiùs, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversus Volscos scriberentur. Hoc palàm relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, scriptâ, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri

assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Æbutius Elva. qui, per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicâsset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adscripti remanendo in coloniâ, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequenti anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a Pœtelio quæsita. qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denuncientis se delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quanquam postremò annonæ quòque levatæ haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terrâ marique nequicquam missis, (nisi quòd ex Etruriâ haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem

inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde, et objiciendo iræ populi frumentarios, acerbâ inquisitione aperiret magis, quàm levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus frumento namque ex Etruriâ privatâ pecuniâ per hospitum clientiumque ministeria coëmpto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quâcunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. et, quoniam consulatus quòque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant. quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextùm creatus T. Quinctius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utrâque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, 'Tela in domum Mælii conferri, eumque con-
'ciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse.
'tempus agendæ rei nondum stare; cetera jam convenisse;
'et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem,
'et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se
'penè, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auc-
'tor esset, ea deferre.' Quæ postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules in-

increparent, quòd eas largitiones cœtusque plebis in privatâ domo passi essent fieri, et novos consules, quòd exspectâssent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solùm desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, ‘ Consules ‘ immeritò increpari,’ ait, ‘ qui, constricti legibus de pro- ‘ vocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam ‘ tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate ‘ vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non ‘ forti solùm viro, sed etiam libero exsolutoque legum ‘ vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. ‘ ibi animum parem tantæ potestati esse.’ Approbantibus cunctis, primò Quinctius abnuere: et, ‘ quid sibi vellent,’ rogitare, ‘ qui se ætate exactâ tantæ dimicationi objice- ‘ rent.’ Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux, eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, ‘ qui tumultus, quod bellum repens, aut dicta- ‘ toriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum an- ‘ num rectorem reipublicæ quæsisset,’ rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, ‘ Vo- ‘ cat te,’ inquit, ‘ dictator.’ Quum pavidus ille, ‘ quid ‘ vellet,’ quæreret; Serviliusque ‘ causam dicendam esse’ proponeret. ‘ crimenque, a Minucio delatum ad senatum, ‘ diluendum;’ tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primùm circumspectans tergiversari: postremò, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: et opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc cum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat:

respersusque cruore obtruncati, stipatus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, ‘ Macte virtute,’ inquit, ‘ C. Servili, esto, liberatâ republicâ.’

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incertâ existimatione facti, ad concionem vocari jussit; et ‘ Mælium ‘ jure cæsum,’ pronunciavit, ‘ etiam si regni crimine insons ‘ fuerit; qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non ‘ venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; quâ ‘ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi ‘ coërcitum esse. nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura leges‘ que, ex quâ urbe reges exactos sciret, eodemque anno ‘ sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriæ, ‘ propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex quâ Collatinum ‘ Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in quâ de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium ‘ sumptum; in quâ nuper decemviros bonis, exsilio, capite ‘ mulctatos ob superbiam regiam, in eâ Sp. Mælius spem ‘ regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, ‘ consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, ‘ splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit: ‘ Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm ‘ sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris ‘ sperâsse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum ‘ in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quàm pro ‘ monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ ‘ conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis ‘ regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores ‘ vendere ea bona, atque in publicum redigere.’

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem, motam ex Mælianâ cæde, sedâsse, invenio. Ceterùm vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimùm exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentâsse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis legé cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potiùs, quàm consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quàm tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidiâ tumultus quærebatur. Prælatus suffragiis Quinctio Mam. Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde rupturâ jus gentium, non aversum ab intentione lusûs animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, astringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam

ab Romanis posset, conscientiâ tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causâ etiam tam nefandâ bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quietâ plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertiùm et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatum. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prœlio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proximâ pugnâ expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quòque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec antè in campos degressi sunt, quàm legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, quâ sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectâsset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium

populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximiâ pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad impetum Tolumnii, quâcunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognôsset, 'Hiccine est,' inquit, 'ruptor 'fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc 'mactatam victimam, (si modò sancti quicquam in terris 'esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.' Calcaribus subditis, infestâ cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hastâ innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia; caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quòque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitiâ effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextrâ principali cum triariis repentè inva-

dit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gestâ, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publicâ pecuniâ, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterùm, præterquam quòd ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; propè sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si eâ in re sit error, quòd tam veteres annales, quòdque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, none post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelle triennium ferme pestilentiâ inopiâque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeò ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed, (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacrâ sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Ro-

mulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens. quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterùm magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia; maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi causâ quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transière Anienem; atque haud procul Collinâ portâ signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quàm in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones.

compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modò satis, sed copiæ quòque, abundè ex antè convectum sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissâ, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averâ parte urbis maximè neglectâ, quia suâpte naturâ tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno Q. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primùm census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertiùm, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterùm in tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur; neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet: et Tubero incertus veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quòque in incerto positum. Trepidatum in Etruriâ est post Fidenas captas, non Vejentibus solùm exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoriâ initi primò cum iis belli: quanquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrâssent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quàm proximo, conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruriâ periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus

esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate, offensus. Concione itaque advocatâ, 'rempublicam foris gerendam,' ait, 'tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magnâ parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quàm annua ac semestris, censura esset.' Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et, 'ut re ipsâ,' inquit, 'sciatis, Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdico.' Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potiùs ignominiæ intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quàm censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta est, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium

præbuit. ædis Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ Deûm iræ, avertendæque a populo pestis causâ, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum et Cumas, postremò in Siciliam quòque frumenti causâ misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuriâ frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, et in Etruriâ ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente, eandem, quâ Fidenæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri, 'se a plebe adeò spretos, ut, quum per tot annos tribuni 'militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse 'suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos 'plebei. adeò se suis etiam sordere, nec a plebe minùs, 'quàm a Patribus contemni.' Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: 'eorum ambitione artibusque 'fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parte auxilio imperium quòque adsciturum.' Placet, tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere, petitionis liceret causâ. Parva nunc res, et vix seriò agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciârant. T. Quinctius,

Lucii filius, Cincinnatus (eidem et Pennio cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultrà terror belli est dilatus. Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci, castra communivere; intentionque, quàm unquam antè, muniendi exercendique militem curà ducibus erat. eo plus nuncii terroris Roman attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quàm aliàs unquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus, 'Vos,' inquit, 'tribuni plebis, 'quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in 'tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro 'potestate vestrâ cogatis.' Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, 'placere, consules senatui dicto au-'dientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis 'ultrà tendant, in vincula se duci eos jussuros.' Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt; 'prodi-'tum a Patribus summi imperii jus, datumque sub ju-'gum tribuniciæ potestati consulatum' memorantes; 'si-'quidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, 'et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in 'vincula etiam duci possent.' Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit: is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur et justitium: neque aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quòque inclinant ad nomina danda.

et Hernicis Latinisque militès imperati. utrinque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quòque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modò excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus prœliis est; facilè patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nullâ in prœlio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quòque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato avessum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illum eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ laudis, quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis

vigiliis stationibusque, est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte alterâ subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quàm genere, jam orbem volventes suos increpans clarâ voce, 'Hìc præbituri,' inquit, 'vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur 'arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio 'tumultuosi, in bello segnes? Quid hìc stantibus spei est? 'an Deûm aliquem protecturum vos, rapturumque hinc 'putatis? ferro via facienda est. Hâc, quâ me prae'gressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, con'juges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec val'lum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessita'te, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.' Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, quâ Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eòque omne prœlium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium propè affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prœlio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eòdem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eòdem et dictator aliâ parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quòque intra vallum in-

jecisse ferunt, quo milites acriùs subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prœlium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes cœpti. castrisque et his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hastâ dictator vendidit; præpositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. et argumento est, quòd imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quòque Manlio cognomen inditum: Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Karthaginienses, tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cùm petissent, et pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus

populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quòque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primò in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quòque multiplex religio, et pleraque externa, invasit, novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Vejentes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quòque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur religio obstitit. feciales priùs mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax, facta, quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrùm populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quòque plebs superior fuit, quòd tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum

aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportunè Vejentes: castra propinquà turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ, quàm cladis, est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et quum ibi quòque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeò, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minùs regimen rerum ex notâtâ indignè domo peteretur. Vejentes, re secundâ elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prœlio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re malè gestâ perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris, quàm urbi, similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, ‘ quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos ‘ gererent, ut, parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non vir‘ tute hostium, nec ignaviâ Romani exercitûs, sed discor‘ diâ imperatorum, accepta sit, Vejentem, hostem sexies ‘ victum, pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas ‘ quàm oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, ‘ qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem cor‘ poris vires, eadem arma gerere. se quòque eundem dic‘ tatorem Mam. Æmilium esse, qui antè Vejentium Fide‘ natiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus

'fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eundem 'in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte 'Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercitu- 'um occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. 'Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum 'victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus 'gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colo- 'norum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, 'arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis 'confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex igno- 'miniâ exercitûs Romani gaudium fore; et populum Ro- 'manum intellecturum, quanto meliùs de republicâ meri- 'ti sint, qui se dictatorem tertiùm dixerint; quàm eos, 'qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dic- 'taturæ suæ imposuerint.' Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextrâ montibus, lævâ Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quàm pugnâ, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, 'ne injus- 'su pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio 'signum daturum. tum ut memor regiæ pugnæ, memor 'opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.' Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infandâ cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex

montibus Quinctio accito, prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quàm prœlio, territum cesserat flammis, accurrit: clarâque voce, 'Fumone 'victi,' inquit, 'velut examen apum loco vestro exacti, 'inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non 'faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnan-'dum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Ro-'mani ac virtutis patrum vestræque memores, vertite in-'cendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete 'Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. 'Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, 'vastatique fines monent.' Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quâcunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; 'Quinctium legatum et suos 'ab tergo hostem adortos:' ipse, redintegrato clamore, infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prœlia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urguerent, neque in castra retrò, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem, eâdem et Romanos sequentes impetus rapit; Quinctium maximè, et cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex

muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prœlio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub coronâ venumdatis, exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quòque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut sit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Iulus. spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, 'quòd, 'admiratione eorum, quos odisset, stupens, in æterno 'se ipsa teneret servitio: et non modò ad spem consula-'tûs in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne 'in tribunis quidem militum creandis (quæ communia es-'sent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum me-'minisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis

'plebis ageret: eò impendi laborem ac periculum, unde 'emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggres-'suros homines, si magna conatis magna præmia propo-'nantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in 'certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro 'certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inex-'piabili se persecuturos; apud plebem, pro quâ dimica-'verit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, 'neque postulandum esse. Magnos animos magnis honori-'bus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi con-'temni desîssent. Experiendam rem denique in uno aut 'altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; 'an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum 'virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summâ vi 'expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate 'et ex plebe crearentur. Petîsse viros domi militiæque 'spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus 'fuisse; desîsse postremò præbere ad contumeliam os. 'Nec se videre, cur non lex quòque abrogetur, quâ id 'liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ru-'borem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem 'ipsorum prætereantur.'

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, et, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denunciatione revocati ad diem certam essent, senatus consultum fieret, absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exîsse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt impigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atra-

tinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepere autem, priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solùm, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quòque ab Latinis et Hernicis nunciabant, 'Non antè unquam Volscos nec 'ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores 'fuisse. vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque 'oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum 'quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientiâ, 'nec disciplinâ rei militaris cedendum esse.' Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti evenit, tanquam constantissimâ re, fortunâ fretus, quòd victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit. adeò ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem est secuta. Primo prœlio, quod ab Sempronio incautè inconsultèque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segniùs sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: alterâ ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. qui quum mag-

nâ voce exclamâsset, 'ut equites, qui salvam rempublicam 'vellent esse, ex equis desilirent;' omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, 'Nisi hæc,' inquit, 'armata cohors sistat impetum hostium, actum de 'imperio est. Sequimini pro voxillo cuspidem meam. 'ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ul-'los equites, nec pedibus esse pedites pares.' Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens, quâcunque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signùm Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eâdem, quâ transierant, posse; ibi maximè confertis hostibus, quâ viam fecerant: et consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quòque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentiâ eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est, quò quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos suos, et ipsi, quâ quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœditatem invenisset, priùs quàm Vol-

[illegible] ducis [illegible] perisset, ad [illegible] castraque de- [illegible] esant equi- [illegible]: Fabiusque [illegible] ante portas [illegible] ab du- [illegible] et meta lat tiana [illegible] salvos [illegible] antè do- [illegible] in vias; [illegible] decoris, [illegible] cor- [illegible] effusse. [illegible] et T. Cincio diem [illegible] factum [illegible] Sempronii consu- [illegible] concione, [illegible] ab civibus, pro- [illegible] Veiocis ab con- [illegible] maximus equites, de- [illegible] unus ex [illegible] coramque [illegible] arbitrerisne [illegible] pugnam misse, [illegible] bonis consulis func- [illegible] legionibus Romanis, tuo [illegible] restiterisque pug- [illegible] ab acie nostra tibi atque equitibus [illegible] meorum praesidium? [illegible] habueris? an [illegible] perfugeritis? ec- [illegible] inveneritis? [illegible] castra, relictos amicos milites? Haec pro vir- [illegible] fideque, quâ ariâ hoc bello respublica stetit, di- [illegible] hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi [illegible] desertus sis, an deseruerit consulem [illegible] denique simus, an viceriimus?

[illegible] Tempanii oratio incompta fuisse [illegible] gravis, non suis [illegible] laudi-

bus, non crimine alieno lata: 'Quanta prudentia rei bellicæ
'in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existima-
'tionem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis
'consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu
'consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quòque mag-
'nis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, refer-
're posse. Vidisse autem se priùs, quàm ab acie intercludere-
'retur, consulem in primâ acie pugnantem, adhortantem,
'inter signa Romana telaque hostium versantem: postea
'se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et
'clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen:
'nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine
'hostium credere perumpi potuisse. Exercitus ubi esset,
'se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepidâ loci præsidio se
'suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitûs causâ,
'loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res
'esse credere, quàm populi Romani. Fortunam noctem-
'que omnia erroris mutui implêsse.' precantemque deinde,
ne se, fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti
laude, non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum.
Quum hæc agerentur, jam consul viâ Laviceanâ ad fanum
Quietis erat. eò missa plaustra jumentaque alia ab urbe
exercitum, affectum prœlio ac viâ nocturnâ, excepere.
Paulò pòst in urbem est ingressus consul, non ab se ma-
gis exixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis
laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gestâ et ira-
tæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus mi-
litum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus æris
gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et
in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti,
et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii,
res prosperè gesserat, totam culpam ejus temporis in
prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus ab-
solverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur,
venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinc-
tius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio,
tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium,
A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos
et, pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore,
equites. Senatus, quum odio Semproniî consulare no-

men offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. Creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit, quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: negat Hortensius pati tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modò ad eum conversus, "Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus et fidens innocentiæ animus esset?" quærebat. "Sub tribuniciâ umbrâ consulem virum delituisse." modò ad collegas, "Vos autem, si reum peragi, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem?" Quum illi, "et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse," dicerent, "nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos" tum Hortensius, "Non videbit," inquit, "plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus." Nec pietas quatuor tribunorum, quâ Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, paritur plebi Patribusque gratiam fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum prædonis amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, Ti. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantùm ostendissent aciem Æqui, turpi fugâ fundunturque, haud magno colonis decoro, ideoque triumphus negatur. Ceterùm ob Sempronium clade levatum ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero, quam rem, (ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent) a

consulibus relatam, quum et Patres summâ ope approbassent, consulibus tribuni plebis cel tamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primò et consules et Patres summâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adeò in quæstoribus liberum esset arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omiserunt. Excipiunt omissam tribuni, alæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules, quàm tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus, prodiit interrex; castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, deterrans omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentiâ curâque exceptam, memorabat, Vejentibus induciis et conciliatione Æquorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam optimi? non exercitum, non ducem sortiendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant, vix Deorum opitulatione, quin obruantur Romanorum, resistit posse. Quin illi, remittendo de summâ cujusque juris, medio componerent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. Tribunicia primùm comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitiis quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni pleb-

bis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum Patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsâ suorum accensi, 'Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum 'injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, 'quod antè non licuerit, si non tribunum militarem, ne 'quæstorem quidem quemquam ex plebe factum, non va-'luisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum 'plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis 'creatæ. Fraudem profectò in re esse, et A. Sempronium 'comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei. Ejus injuriâ' queri 'suos honore dejectos.' Itaque quum in ipsum, et innocentiâ tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat), ratus, id quod erat, aut depositâ causâ leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ, quàm publicæ decesse; stetitque in eâdem sententiâ, 'Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, 'fieret, nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. 'Se quòque subiturum eam tempestatem forti animo, nec 'senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, 'ut in parcendo uni malum publicum fiat.' Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causâ ipse pro se dictâ, nequicquam omnis expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amceniorem ingeniumque liberius, quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententiâ pontifex maximus abstinere jocis, colique sanctè potiùs, quàm scitè, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurârunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt, indicibus denia millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quùm responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret: Tusculanis negotium datum, 'adverterent animos, ne quid 'novi tumultûs Lavicis oriretur.' Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribunos exortum, se quisque belli ducem posiceret ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, despernati. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, 'Quando nec ordinis hujus ulla,' inquit, 'sed reipublicæ est verecundia, patria majestas, altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præfeetit.' Bellum utinam, qui appetunt, consideratiùs concordiùsque, quàm cupiunt, gerant.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sortes ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eâdem imperii multo inpensiùs in castris accendit: nihil sentire idem, pro sententiâ pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni, donec, castigantibus legatis, tandem ita conparatum est, ut alternis diebus

summam imperii haberent. Quæ quùm allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quàm ad Vejos fuisset: et, velut haud dubiâ clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruinâ majore quàm fugâ oppressi obtruncatique: castraque, eo die ægrè retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fugâ turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiêre. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; et quòd subsidia, quæ respicerent in re trepidâ, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores properè missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republicâ, quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tùm eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum antè hem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hosto locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gestâ superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prœlio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbâsset, legionum inde signa inferri properè jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petis-

sent castra; brevior tempore et centumbine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciâssent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportunè senatus, priùs quàm ab tribunis plebi agrariæ seditiones, mentione illatâ de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippâ Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertiùm, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartùm et Metilius tertiùm tribuni plebis, ambo absentes creati. et quum rogationem promulgâssent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo positâ, non armis partum erat: nec, quod venisset assignatumve publicè esset, prætersquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, 'Vetus se ac familiare consilium domo afferre. proavum 'enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam 'dissolvendæ tribuniciæ potestatis per collegarum inter-'cessionem. Facilè homines novos auctoritate principum 'de sententiâ deduci, si temporum interdum potiùs, quàm 'majestatis memor adhibeatur oratio. Pro fortunâ illis 'animos esse, ubi videant, collegas principes agrariæ rei

gratiam omnem ad plebem præoccupâsse, nec locum in eâ relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad causam senatûs, per quam universo ordini cum patribus se Patrum conciliet.' Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quòd non degenerâsset ab stirpe Claudiâ, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratam id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concierent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio, in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratiâ principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocatâ, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliâque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Bolanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum, quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperâssent,

deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Bolas quòque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatûs, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniâque eò deductâ, novis viribus oppidum firmârunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quàm bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: et, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm quòd in urbe nuper direptâ coloniâque novâ minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolida ac prope vecors; quâ Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quòque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; 'Malum quidem militibus 'meis,' inquit, 'nisi quieverint.' quod auditum non concionem magis, quàm mox Patres, offendit. et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantùm, sed causæ atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quàm Postumium, in disceptationem trahebat. Tum verò secundùm tam sævum atque inhumanum dictum, 'Auditis,' inquit, 'Quirites, sicut servis malum minantem militibus? 'tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, 'quàm qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mit-'tunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui pro 'vestris commodis adversus tam crudeles superbosque ad-

'versarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci 'jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? 'an honores, quos adversariis vestris potiùs, quàm popu-'li Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modò, 'voce hujus auditâ. quid id refert? jam, si suffragium 'detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros 'sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.'

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. 'Prædæne intercepto-'rem fraudatoremque etiam malum minari militibus?' Itaque quum fremitus apertè esset, et quæstor P. Sestius eâdem violentiâ coërceri putaret seditionem posse, quâ mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turbâ excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, 'habere 'quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.' Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremò quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irâque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summâ ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summâ moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos con-

scisse mortem satis creditum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret. 'jacere 'tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferren-'tur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam 'legem confestim exerceri, et tantam vim habere.' Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum animis Bolani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ, quàm speraverant, fuit: quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestiâ tribunorum quietum excepit tribunus plebis, L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minùsque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quàm pestilentia, tristior erat; ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægrâ experti

consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonâque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, quic-'quid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum 'esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui de-'lectum impediret;' Mænio contrà vociferante, 'si injusti 'domini possessione agri publici cederent, se moram delec-'tui non facere;' decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententiâ, 'C. Valerio consuli se, damnum aliamque coërcitio-'nem, adversus intercessionem collegæ, delectûs causâ de-'trectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.' Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hastâ consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex se-

natusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quàm prope solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit, et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægriùs plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primùm plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familiâ infestissimâ Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeò populo ostentantes: quum affirmâssent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoriâ id fuit plebi: quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, 'Si 'ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum lo-'co, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii 'Flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro 'populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.' Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contrà tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impedi-

endo id, quod petebant, exprimerent: quum mirâ opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exîsse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assiduâ operâ desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortunâ ad causam plebis, nùncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribuniciæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatûs petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventanâ quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent; ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilii tum òque insimulabant) quòd turbam indignorum candi-

datorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset, fama affertur summâ vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumîsse, castigantes ignaviam, quòd, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donâsse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consillum erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse in auctoritato senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quòque ab eâ potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordiâ Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbiâ magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quòque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, 'quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse 'æquum mandatum sibi a populo eripi honorem,' disseruere: tum Ahala Servilius tribunus militum, 'Tacuisse se 'tamdiu,' ait, 'non quia incertus sententiæ fuerit; (quem 'enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) 'sed quia maluerit, collegas suâ sponte cedere auctoritati

'senatûs, quàm tribuniciam potestatem adversus se implo-
'rari paterentur. Tum quòque, si res sineret, libenter se
'daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis
'sententiæ. sed, quum belli necessitates non exspectent
'humana consilia, potiorem sibi collegarum gratiâ rem-
'publicam fore: et, si maneat in sententiâ senatus, dicta-
'torem nocte proximâ dicturum: ac, si quis intercedat
'senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.' Quo facto quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum captâ, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantùm non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quàm gloriâ, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ (credo ob iram dictatoris creati), tribunorum militum comitia edixérunt. Tam verò gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviàm fuit. Petière, ne priùs, quàm ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum afuit, ut ex incommodo alieno sua asio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso

Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cædę palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quàm in tribunis: qui, quia summâ vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatûs; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juventus, 'Nondum 'debellatum cum Volscis esse: modò duo præsidia occi-'dione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum 'esse, quo non acie dimicetur: et, tanquam pœniteat la-'boris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo 'parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.' Hæc suâ sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: 'Maxi-'mum bellum Patribus cum plebe esse' dictitant: 'eam 'de industriâ vexandam militiâ, trucidandamque hostibus 'objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi 'per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri pub-'lici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:' prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: 'quid jam integri esse in corpore loci 'ad nova vulnerâ accipienda? quid super sanguinis, qui 'dari pro republicâ posset?' rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prœlio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere. Valerius Antium

petit, Cornelius Ecetras: quâcunque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ullâ populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab eâ parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahalâ quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, quâ nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi; plenaque hostium cuncta erant, et immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a ceterâ prædâ Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quòque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuere. eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres verè appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munificâ patriâ, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, ‘ Tam id lætum Patribus universis nec pros-

'perum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie pri-
'mâ melius fuisse, quàm usu appariturum. Unde enim
'eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto?
'ex alieno igitur aliis largitos, neque, id etiamsi ceteri fe-
'rant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent,
'meliore conditione alios militare, quàm ipsi militâssent;
'et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum
'facere.' His vocibus moverunt partem plebis. postremò, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus collaudari, et a militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlatâ de indicendo Vejentibus bello, exercitum magnâ ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertiùm, M. Æmilius Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veji sunt; sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitûsque ad Volscum avocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertiùm, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi; præterque arcem cetera capta. in arcem munitam naturâ

globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priùs quàm urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Dirutâ et arce et urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Vejos conversa est. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Vejentium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

LIBER QUINTUS.

EPITOME.

II. &c. *IN obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt, ea res, quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem.* VII. *Equites tum primùm equis suis merere cœperunt.* XV. *Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est.* XIX, XX, XXI. *Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit:* XXII. *Simulacrum Junonis Romam transtulit:* XXIII. *Decimam partem prædæ Delphos Apollini misit.* XXVII. *Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consecutus est.* XXXI. *Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est.* XXXII. *Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta es-*

set, in exsilium abiit. XXXIII, &c. *Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petiêrunt,* XXXVIII, XXXIX, &c. *Fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat:* XLI. *Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt.* XLVII. *Et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt.* XLVIII. *Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent:* XLIX. *Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque.* L. *Ædes Ajo Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, 'adventare Gallos.' Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem.* LI. &c. *Quod consilium Camillo auctore discussum est.* LV. *Movit populum vocis quòque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, 'Sta miles; hic optime manebimus.'*

I. PACE alibi partâ, Romani Vejique in armis erant tantâ irâ odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversâ ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertiùm, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contrà tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quàm ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo

magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruriâ nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta; consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, 'Hoc illud esse' dictitantes, 'quòd æra militibus sint constituta. nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republicâ juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profectò aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acriùs, quàm Vejentes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romanâ regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summâ patricios explere solitos:

'nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in 'turbâ quidem hærere plebeium quemquam: qui, si nihil 'aliud, admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non 'servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta 'reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liber- 'osque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et 'creare magistratus.' Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juventâ certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Si unquam 'dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis vestrâ, an 'suâ, causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc 'anno desîsse dubitari certum habeo. et quum lætor, tan- 'dem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quòd se- 'cundis potissimùm vestris rebus hic error est sublatus, et 'vobis, et propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, 'qui dubitét, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando 'fuerunt, unquam æquè, quàm munere Patrum in plebem, 'quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis 'offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tùm 'timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam 'ordinum, quam dissolvendæ maximè tribuniciæ potestatis 'rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus 'quærunt: qui et semper ægri aliquid esse in republicâ vo- 'lunt, ut sit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. 'Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem? utrùm 'militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè 'hoc dicitis, Quicquid Patres faciunt, displicet; sive illud 'pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum 'servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis ho- 'minibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio ab- 'stineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus com- 'mercio plebis; ne nos comitate ac munificentiâ nostrâ 'provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque 'obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non 'dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quan- 'tum in vobis esset, indulgere potiùs comitati Patrum atque

' obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit,
' quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter
' finitimos brevi futurum esse?

IV. ' Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meo-
' rum, quo abducere infectâ re a Vejis exercitum noluerunt,
' non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, postea dis-
' seram: nunc de ipsâ conditione dicere militantium libet.
' Quam orationem, non apud vos solùm, sed etiam in castris,
' si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror
' videri posse. in quâ si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in
' mentem venire posset, adversariorum certè orationibus
' contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra mili-
' tibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc
' indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi
' sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nus-
' quam nec opera sine emolumento, nec emolumentum fer-
' me sine impensâ operâ est. labor voluptasque, dissimillima
' naturâ, societate quâdam inter se naturali sunt juncta.
' Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipu-
' blicæ præbere: gaudebat idem, partem armi se agrum
' suum colere; quærere, unde domi militiæque se ac suos
' tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse,
' et lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur,
' se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est,
' paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica
' vocet, non meritò dicat? annua æra habes, annuam
' operam ede. An tu æquum censes, militiâ semestri solidum
' te stipendium accipere? Invitus in hâc parte orationis,
' Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario
' milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere
' volumus: agique tanquam cum patriâ nobiscum æquum
' censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri
' pro dignitate populi Romani, et perfici quàm primùm
' oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si
' non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Ve-
' jis imposuerimus. Si, Hercule, nulla alia causa, ipsa
' indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quon-
' dam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab uni-
' versâ Græciâ: quàm procul ab domo? quot terras, quot
' maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspec-

'tu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre 'piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quid-'quam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimu-'let. Septies rebellârunt, in pace nunquam fidâ fuerunt: 'agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere 'a nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auc-'tores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum 'nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare 'voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes lega-'tos nostros, haud procul afuit, quin violaret.

V. 'Cum his molliter et per dilationes bellum geri opor-'tet? si nos tam justum odium nihil movet, ne illa qui-'dem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs 'est, quibus intra muros coërcetur hostis. agrum non co-'luit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exerci-'tum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solùm ul-'ciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, 'quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non diffe-'rimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros 'accipimus. Quid? illud, quod propriè ad milites perti-'net, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extor-'quere voluerint, nunc consultum repentè volunt, quale 'est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, 'per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, post-'ea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non 'in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua 'inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vi-'neas testudinesque et alium oppugnandarum urbium ap-'paratum loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, et 'ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane 'hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his 'instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera 'tueri facta, et instare, et perseverare, defungique curâ? 'Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec 'ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem 'nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactu-'râ. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num 'oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis 'Vejos auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati 'sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, ca-'pere Vejos licet. quis est, qut spondeat, eundem, si dif-

' fertur bellum, animus postea fore? quum, si laxamen-
' tum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum
' id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio
' interposito mutari possit, vel consensu civitatis, ut eo
' reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis,
' qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte,
' quot res, quàm inutiles, sequantur illam viam consilii:
' jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens
' finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente conci-
' tatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule,
' dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus,
' extemplo convalescere possit, cibi gratiâ præsentis aut po-
' tionis longinquum et fortasse insanabilem morbum efficiat.

VI. ' Si, me Dius Fidius, ad hoc bellum nihil pertine-
' ret, ad disciplinam certè militiæ plurimum intererat, in-
' suescere militem nostrum, non solùm paratâ victoriâ frui:
' sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis seræ
' spei exitum exspectare; et, si non sit æstate perfectum bel-
' lum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim au-
' tumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos,
' venandi studium ac voluptas homines per nives ac prui-
' nas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam pa-
' tientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas
' elicere solet? Adeòne effeminata corpora militum nostro-
' rum esse putamus, adeò molles animos, ut hiemem u-
' nam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut,
' tanquam navale bellum, tempestatibus captandis et ob-
' servando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora
' pati possint? Erubescant profectò, si quis eis hæc obji-
' ciat; contendantque, et animis et corporibus suis viri-
' lem patientiam inesse, et se juxtà hieme atque æstate
' bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæ-
' que mandâsse tribunis, et meminisse, hanc ipsam potes-
' tatem non in umbrâ nec in tectis majores suos creâsse.
' Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine
' sunt digna, non Vejos tantùm, nec hoc bellum intueri,
' quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros
' populos in posterum quærere. An mediocre discri-
' men opinionis secùturum ex hâc re putatis? utrùm
' tandem finitimi populum Romanum eum esse pu-
' tent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi tem-

'poris sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit 'terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædi-'um longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe cir-'cumsessâ semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, 'quàm victoriam, noverit; nec impetu potiùs bella, quàm 'perseverantiâ, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, 'maximè tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; qua-'rum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugna-'biles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: 'sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis 'fuerint, et Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ ne-'quicquam in Etruriâ quærunt. An est quicquam, quod 'Vejentibus optatum æquè contingere possit, quàm ut se-'ditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex conta-'gione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta 'modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, 'quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab 'Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, 'quicunque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea 'licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium mere-'tur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores 'signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri 'militi, sed universis exercitibus, palàm in concione audi-'untur. adeò quicquid tribunus plebi loquitur, etsi pro-'dendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuêstis 'æqui audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quælibet 'sub eâ scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hìc 'vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et 'exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: 'quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non 'magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta 'patrum, non disciplinam vereri militiæ.'

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis: quum subitò, unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Vejos et superiorem Appium in causâ, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque mo-

mento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, 'equis se suis stipendia facturos' promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis. 'Pedestris ordinis 'se, aiunt, 'nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem 'polliceri, seu Vejos, seu quò aliò ducere velint. si Vejos 'ducti sint,' negant, 'se inde priùs, quàm captâ urbi hosti-'um redituros esse.' Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illâ concordiâ dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, 'Ut 'tribuni militares, concione advocatâ, peditibus equiti-'busque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga 'patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus 'his voluntariàm extra ordinem professis militiam æra pro-'cedere.' et equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quàm antea, subvehi curâ: ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertiùm, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum,

M. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se iratum, quàm adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quòque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultrò citróque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinatò ad Vejos accessere. Fortè eâ regione, quâ M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petîsse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremò, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpâ sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, 'Non expectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.' In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. et enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordiâ hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: 'Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer, quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatûs. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: et collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.' Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterum, M. Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus,

tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quòque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis conciomibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse' arguendo, 'ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent. 'Unum bellum annum jam tertium trahi, et consultò malè 'geri, ut diutiùs gerant. in quatuor deinde bella uno de-'lectu exercitus scriptos, et pueros quòque ac senes ex-'tractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne 'ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vec-'tigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, 'vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque 'omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tri-'butum ex affectâ re familiari pendant; æraque militaria, 'velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant.' 'Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is, 'quod petissent 'Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos 'militum expugnâsse,' vociferans, 'legem Treboniam sub-'latam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, 'sed imperio patriciorum; et eò revolvi rem, ut aut patri-'cii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: 'eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: 'id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum 'factum' arguere. Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. 'Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia 'longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Ve-

'jos doléant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affi-
'nibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique
'doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis
'capitibus datam ab se,' memorant. 'Omnium namque
'malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accu-
'satorem magis arguere, quàm fateri reos: qui, noxii am-
'bo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Vir-
'ginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum
'adeò incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius
'sit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum
'actam. Ab his et priùs datum locum Vejentibus ad incen-
'denda opera, belli trahendi causâ; et nunc proditum exer-
'citum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut
'consenescat ad Vejos juventus; nec de agris, nec de aliis
'commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiâque
'urbanâ celebrare actiones, et resistere conspirationi patri-
'ciorum possint. Præjudicium jam de reis et ab senatu, et
'ab populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse.
'nam et senatusconsulto eos ab republicâ remotos esse, et
'recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab col-
'legis coërcitos esse: et populum Romanum tribunos cre-
'âsse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed ex-
templo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia
'stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non
'posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamna-
'tosque, venire ad populi judicium: et existimare, de-
'functos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus
'mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, no-
'cendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœ-
'nam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium,
'qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Qui-
'rites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ
'trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem por-
'tis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam De-
'orum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere,
'neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum,
'fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detes-
'tatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque Deos
'precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat et oporteat,
'non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus ma-
'nus, satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.'

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus

æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ, esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius et K. Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore molę coorta, quàm bella tractabantur. et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quò in castra quòque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modò, qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, vetus tantùm senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem cre-

dunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordiâ ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hâc victoriâ comitiorum exsultantes tribuni plebis, quòd maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit, adeò ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex antè convectâ copiâ nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive aliâ quâ de causâ, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primùm in urbe Romanâ facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quòque id sacrum celebratum est. totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quòque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quòque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis inulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè

facta avertit. repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Neo ita multo pòst jam palantes, veluti fortè oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quàm belli, cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubiâ irâ Deûm: quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partèm magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capenâ, prædas ingentes egere, nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causâve quâ aliâ, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam

eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinatis in modum cecinit, 'Priùs quàm ex lacu 'Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Ro-'manum.' Quod primò, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romanâ percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto), quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: 'Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse 'die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ 'fatale proderet. itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu 'instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et 'tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, 'haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic 'igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, 'ut quando aqua Albana abundâsset, tum, si eam Roma-'nus ritè emisisset, victoriam de Vejentibus dari. ante-'quam id fiat, Deos mœnia Vejentium deserturos non esse.' Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tantâ re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas.

XVI. Priùs quàm a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum iniêrunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad La-

vicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quòque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quàm cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur), sed propè voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem eà pleraque hostium ipsorum) sub hastâ veniere: quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximèque Vejens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. 'Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex eâ tibi his, quæ nunc pandun-tur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portató: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.'

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos ritè placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremonias intermissumve solenne Dii arguerent; nihil profectò aliud esse, quàm magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non ritè concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, et

interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, 'ut major pars tribunorum militum 'ex plebe crearetur.' Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: 'antea se id Vejentibus negâsse, quia, unde consilium non 'petîssent super tantâ re, auxilium petere non deberent. 'nunc jam pro se fortunam suam illis negare: maximè in 'eâ parte Etruriæ. Gentem invisitatam, novos accolas Gal-'los esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro cer-'to sit: sanguini tamen nominique et præsentibus periculis 'consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.' Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, mocerationis expertæ in priore magistratu virum, ceterùm jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priùs quàm renúnciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: 'Omen concordiæ, 'Quirites, rei maximè in hoc tempus utilis, memoriâ 'nostri magistratûs vos his comitiis petere in insequentem 'annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu 'meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ, 'sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, 'vigor animi obtusus. En vobis,' inquit, 'juvenem,' filium tenens, 'effigiem atque imaginem ejus, quem vos 'antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc 'ego, institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi 'ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis.' Datum id petenti patri; filiusque ejus 'Licinius tribunus militum consulari potestate cum

iis, quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multâ trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quàm cladis, acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quòque fuit ad Vejos. Ægre ibi miles retentus a fugâ est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab Diis petitum, et exitium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata ritè, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata appetabant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quòque alia urbis videri. Omnium primùm in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maximè timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam antè ab re-

ge Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore, quàm spe, in agro primùm Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prœlio tantùm fudit hostes, sed castris quòque exuit, ingentique prædâ est potitus; cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terrâ continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in usum collatis antè bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodigâ largitione caperet, literas ad senatum misit: 'Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de prædâ faciendum censerent?' Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex eâ pecuniâ militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. 'Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.' Licinius contrà 'suspectam et invisam semper eam pecuniam fore,' aiebat; 'causasque criminum ad plebem, sedi-

'tionum inde ac legum novarum, præbituram. Satius igi-
'tur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhausti
'atque exinanitis tributo tot annorum succurri: et sen-
'tire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenue-
'rint. gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu
'ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex
'alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere in-
'vidiam ex eo criminaque. eo delegâsse ad senatum.
'Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere
'plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.'
Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum fa-
ceret. Edictum itaque est ad prædam Vejentem, qui-
bus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum
dictator, auspicato egressus, quum edixisset, ut arma mi-
lites caperent, 'Tuo ductu,' inquit, 'Pythice Apollo,
'tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos:
'tibique hinc decumam partem prædæ voveo. Te simul,
'Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos vic-
'tores in nostram, tuamque mox futuram, urbem se-
'quare: ubi te dignam amplitudine tuâ templum acci-
'piat.' Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus
locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis
periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vati-
bus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem
prædæ suæ vocatos Deos, alios, votis ex urbe suâ e-
vocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque
ultimum illum diem agere; nihil minus timentes,
quàm subrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hos-
tium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt;
mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies
nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut
repentino icti furore, improvidi currerent ad muros.
Inseritur huic loco fabula: immolante rege Vejentium,
vocem aruspicis dicentis, 'qui ejus hostiæ exta prosecuis-
'set, ei victoriam dari,' exauditam in cuniculo, movisse
Romanos milites, ut adaperto cuniculo, exta raperent,
et ad dictatorem ferret. Sed in rebus tam antiquis,
si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis
habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis
miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare,
neque refellere est operæ pretium. Cuniculus, delectis

militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentanâ arce erat, armatos repentè edidit, et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus implètur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna: et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur, is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, 'ut si cui deorum hominumque nimia sua fortuna 'populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, 'quàm minimo suo privato incommodo publicoque, popu-'lo Romano liceret.' Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, clàdem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub coronâ vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine irâ plebis. et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex quâ filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Vejis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quàm rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lautis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam reginâ Juno assignata erat, venerabundi templum inière, primò religiosè admoventes manus: quòd id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, attrectare non

esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, 'Visne Romam ire Juno?' dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quòque dicentis, 'Velle,' auditam. motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbs opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis: quòd decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quàm accepisset, postremò, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priùs quàm senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quòque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modò, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facilè inibatur ratio jubendi referre prædam po-

pulum, ut ex eâ pars debita in sacrum secernerentur, tandem eò, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimâsset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quòque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ, nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit, pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior, ampliorque Romano agro? Urbem quòque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quòque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterùm, partim plebi partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incoli a populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut 'morituros se citiùs' dicerent, 'in conspectu populi Romani, quàm quicquam ea'rum rerum rogaretur. quippe nunc in unâ urbe tantum 'dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut 'quisquam victrici patriæ præferret? sineretque majo-

'rem fortunam captis esse Vejis, quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinqui a civibus in patriâ posse: ut 'relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; et T. Sicinium' (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) 'conditorem Vejos sequantur, 'relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis 'Romæ.'

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatûs, primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: 'Haud mirum id 'quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium 'rerum potiorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis veriùs, quàm decumæ; quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quòd ex eâ tantùm prædâ, quæ rerum 'moventium sit, decuma designetur: urbis atque agri capti, 'quæ et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.' Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex eâ coëmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos

remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eò anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magnâ ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maximè metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditûs, asperis confragosisque circà, et partim arctis, partim arduis viis. Ceterùm Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prœlio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusâ fugâ castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priùs quàm paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magnâ militum irâ: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri; et teri tempus, neutrò inclinatâ spe; quum frumentum copiæque ... ex antè convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus,

suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quòque in Græciâ manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientiâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusûs exercendique causâ producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modò brevioribus, modò longioribus spatiis, trahendo eos a portâ, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: 'Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.' Quæ ubi Camillus audivit, 'Non ad similem,' inquit, 'tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justèque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnârunt. Eos tu, quantum in te fuit, novò scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam.' Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde a magistratibus de re novâ vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò, efferati odio irâque, Vejentium exitum penè, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curiâ celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscun-

tur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: ‘ Patres ‘ conscripti, victoriâ, cui nec Deus, nec homo quisquam ‘ invideat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus ‘ nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, meliùs ‘ nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris, victuros. ‘ Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita hu- ‘ mano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsen- ‘ tem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ‘ ultro detulimus. Sub ditione vestrâ sumus. Mittite, qui ‘ arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipi- ‘ ant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœni- ‘ tebit.’ Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitiâ fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine morâ voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longâ unâ nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quàm suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quòque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeò ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentiùs ab re bene gestâ euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos:

pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste: conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, et fateri admissum flagitium; sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnâssent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab eâ viâ, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno prœlio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitâsset aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis, quàm virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterritâ civitate, literæ a Postumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse: Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis

fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatûs pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratûs quisquam arguebat, præterquam quòd, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palàm sceleris plebem arguere: 'quæ, jam in 'suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis 'intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribuni-'ciam potestatem evertisse. Nam, quòd illi sperarent, 'effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, 'falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli 'nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.' Consulesque increpabat, quòd fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum verò incitare adversus legem haud desistebat: 'ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent, sibi pro 'aris focisque et Deûm templis ac solo, in quo nati es-'sent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim at-'tineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ me-'minisse sit fas, sibi amplum quòque esse, urbem ab se 'captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ 'suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, 'insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas du-'cere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli 'urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, 'et victrice patriâ victam mutari.' His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, 'Ne eam patriam, pro quâ fortissimè feli-'cissimèque ipsi ac patres eorum dimicâssent, desererent,' Capitolium, ædem Vestæ, cetera circà templa Deorum os-

tentantes. 'Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab 'solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; 'eòque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, 'ne Roma desereretur.' Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. et legem unâ plures tribus antiquârunt, quàm jusserunt. Adeòque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantùm, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenitâ plebe, nihil certatum est, quo minùs consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus priùs penè, quàm manus consererent. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fugâ fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum; quò propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicâssent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere

L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Priùs cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt; donec Volsiniensibus fessis bello eâ conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in Novâ viâ, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audîsse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, 'Gallos adventare.' Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quòque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dictâ ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quòque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, 'se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse,' in exsilium abiit: precatus ab Diis immortalibus, 'si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent.' absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum maximèque vini, novâ tum voluptate, captam, Alpes transîsse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juve-

ne, et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alps ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multo antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium latè terrâ marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadriâ Tuscorum coloniâ, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quòque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rætis: quos loca ipsa efferârunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ, præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeò frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipso jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges,

Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes indé oppositæ erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quânam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæâ profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audîssent, cognomine Insubribus pago Æduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellârunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt. post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quòd Vejentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Am-

busti filii missi, qui senatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quòque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potiùs cognosci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quàm Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: 'Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere 'viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re tre-'pidâ sit imploratum. et, quoniam legatione adversus se 'maluerint, quàm armis, tueri socios, ne se quidem pa-'cem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus 'agro, quem latiùs possideant, quàm colant, Clusini, par-'tem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. 'Et responsum coram Romanis accipere velle: et, si ne-'getur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nun-'ciare domum possent, quantum Galli virtute ceteros morta-'les præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessori-'bus petere, aut minari arma?' Romanis quærentibus, et, 'quid in Etruriâ rei Gallis esset?' quum illi, 'se in armis 'jus ferre,' et 'omnia fortium virorum esse,' ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurritur, et prœlium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clàm esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hastâ, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicère seniores, ut legati priùs mitterentur questum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur. sed, ne id,

quod placebat, decernerent in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœnâ agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tantà moles mali instaret, (adeò occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquàm accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quâcunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente famâ nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia, Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circàque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè

capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextrâ editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concucurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeò non fortuna modò, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In alterâ acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliquâ acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem priùs penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turbâ impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit: unde non modò præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romani omnes petiêre, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quòque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri: postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum,

postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perditâ re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petîsset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ità tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei superserat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatûsque robur in arcem Capitoliumque concedere: armisque et frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre: nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palàm dicere obituros: nec his corporibus, quibus non

arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tantâ inopiâ frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissâ rerum suarum curâ, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera, inter se onere partito, ferunt viâ quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romanâ homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: et Cære, quò iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos

regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat, qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patriâ Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interpositâ nocte a contentione pugnæ remiserant animos, et quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine irâ, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta prædâ, petunt. inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa, invadendi. adeò haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterùm, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in captâ urbe priâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani,

ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solùm consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortunâ positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi a patriâ obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantùm ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quòque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Primâ luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac testudine factâ, subeunt. adversus quos Romani nihil temere nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri videbant, eâ robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive faciliùs rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope suâ sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruinâ fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, et, quod in urbe fuerat,

frumentum incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mœstior ibi fortunâ publicâ, quàm suâ, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortiùs semper, quàm feliciùs, gessissent; repentè audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus antè talibus conciliis;

XLIV. 'Ardeates,' inquit, 'veteres amici, novi etiam 'cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et for- 'tuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ oblitum 'me huc processisse putet: sed res ac periculum commune 'cogit, quod quisque possit in re trepidâ præsidii, in medium 'conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me 'meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus 'erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hâc arte in patriâ 'steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus 'sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro 'tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi me- 'ministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) 'gratiæ referendæ, et huic urbi decus ingens belli ex hoste 'communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens 'est, cui natura corpora animosque magna magis, quàm 'firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quàm 'virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. paten- 'tem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exiguâ resis- 'titur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagi- 'que per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. 'Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, 'sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternun- 'tur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. 'Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc 'omnia Galliam fieri, primâ vigiliâ capite arma fre- 'quentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi

'vinctos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non 'recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem 'Romæ habui.'

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam eâ tempestáte esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste invisitato inauditoque, adeò nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex eâ ira animos cepit, 'Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertis-'sent, ludibrio esse clades suas?' Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantùm par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoriâ ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repentè juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali

colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solenniter peractis, eâdem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantùm in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solùm eò convenientibus ex agris, qui a prœlio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Cædicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potiùs, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardeâ Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeò regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus, servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, quâ proximum fuit a ripâ, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitûs edit. accepto inde senatûs decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eâdem degressus nuncius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, (quod magis credere libet,) non priùs profectum ab Ardeâ, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in ex-

ercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuncius a Vejis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxorum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summâ inopiâ cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat: cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quòque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et rectè et perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterùm inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciâsset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum

haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoriâ.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò, ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur; jam pigritiâ singulos sepeliendi promiscuè acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causâ multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremò spe quòque jam, non solùm cibo, deficiente, et, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quâcunque pactione possent, jussit; jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, fœdissimæ per se,

adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, 'Væ victis 'esse.'

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quâdam, priùs quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deûm, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, et naturâ inæquali; et omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli, novâ re trepidi, arma capiunt, irâque magis, quàm consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia, rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fugâ contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, et per se inclinatâ magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religio-

num cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, 'Fana omnia, quòd ea 'hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiaren-'turque, expiatioque eorum in libris per duumviros quære-'retur. Cum Cæretibus hospitium publicè fieret, quòd 'sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficio-'que ejus populi non intermissus honos Deûm immortalium 'esset: ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus max-'imus suam sedem atque arcem populi Romani in re 'trepidâ tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Fu-'rius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque 'arce habitarent.' Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Novâ viâ Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sellâ poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit, atque ita verba fecit:

LI. 'Adeò mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum 'tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud ha-'buerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his cer-'taminibus eram: et ob eadem hæc, non, si millies sena-'tusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam 'fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mu-'tata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in suâ se-'de maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in 'patriâ essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter, 'nisi hæc quòque pro patriâ dimicatio esset; cui deesse, 'quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. 'Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium mani-

‘ bus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum
‘ victoribus Gallis, captâ totâ urbe, Capitolium tamen at-
‘ que arcem Diique et homines Romani tenuerint, habita-
‘ verint; victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quò-
‘ que et Capitolium deseretur? et plus vastitatis huic urbi
‘ secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit? E-
‘ quidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per
‘ manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen
‘ hâc tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negli-
‘ gentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. In-
‘ tuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res,
‘ vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequen-
‘ tibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum
‘ Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!)
‘ non antè cepit finem quàm monitu Deorum aqua ex
‘ lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ
‘ clades nova? num antè exorta est, quàm spreta vox
‘ cœlo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium jus
‘ ab legatis nostris violatum? quàm a nobis, quum vindi-
‘ cari deberet, eâdem negligentiâ Deorum prætermissum?
‘ Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis
‘ hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento es-
‘ semus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum.
‘ Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis
‘ optimi maximi: sacra in ruinâ rerum nostrarum alia
‘ terræ celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovi-
‘ mus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis
‘ hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere
‘ igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus
‘ amissum: et in hostes, qui cæci avaritiâ in pondere
‘ auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fu-
‘ gamque et cædem.

LII. ‘ Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta
‘ in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites,
‘ quantum vixdum e naufragiis prioris culpæ cladisque e-
‘ mergentes paremus nefas? Urbem auspicatò inauguratò-
‘ que conditam habemus: nullus locus in eâ non religio-
‘ num Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies
‘ magis stati, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes
‘ Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis?
‘ Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper

'in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium 'admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum inter 'Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in 'colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello 'quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam 'in pace deseri placet? et pontifices flaminesque negli-'gentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in 'solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis 'ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes *nos*-'tros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis ceremoniis 'potest. et ne omnia generatim sacra omnesque percen-'seam Deos; in Jovis epulo num alibi, quàm in Capitolio, 'pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus 'signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tene-'tur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, 'tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet 'sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? 'Et videte, quid inter nos ac majores intersit. illi sacra 'quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tra-'diderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos trans-'ferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium 'urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, 'quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu 'negligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, 'post prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum 'auspiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipubli-'cæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum 'memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et 'instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Vejis, 'nuper in Aventino quàm insigni ob excellens matronarum 'studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio tem-'plum, propter cœlestem vocem exauditam in Novâ viâ, 'jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidi-'mus: collegiumque ad id novum, auctore senatu, con-'didimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum 'Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non volun-'tate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si 'ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et 'de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in 'mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus 'nempe una illa sedes est, ex quâ eas nihil unquam, præ-

'terquam urbs captâ, movit. Flamini Diali noctem unam 'manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuæ te deserent, 'Vesta? et flamen peregrè habitando in singulas noctes 'tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, 'quæ auspicatò agimus omnia fere intra pomœrium, cui 'oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, 'quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicatò, 'nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum causâ populus tanto incommodo in 'desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?'

LIII. 'Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque 'relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, 'nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem 'jactari magis causam, quàm veram esse, ut ego non 'dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, 'ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, 'ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi 'tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contrà, (nec id mirati sitis priùs, quàn, quale 'sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi 'totâ urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. 'Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc 'migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non 'enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus 'penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco 'consciscceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quàm Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, jam novis copiis 'veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) 'et habitare in captâ ab se, desertâ a vobis, hâc urbe 'velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes 'vestri, Æqui Volscive, faciant, ut commigrent Romam, 'velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis 'hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium, esse?

'non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, 'quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? 'Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, 'quàm casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu 'pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra 'penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majo-'res nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, 'præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi 'ædificârunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus 'templis Deorum, ædificare incensa piget? et, quod 'singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrâssent, hoc 'in publico incendio universi recusamus facere?'

LIV. 'Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium 'ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma mag-'nam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, 'aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò transmigre-'mus? Adeò nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, 'quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque 'caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, 'etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, me-'minisse juvat, quum abessem, quotiescunque patria in 'mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campi-'que, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc cœlum, 'sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, 'nunc moveant potiùs caritate suâ, ut maneatis in sede 'vestrâ, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent 'desiderio. Non sine causâ Dii hominesque hunc urbi 'condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen 'opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deve-'hantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare 'vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propin-'quitate ad pericula classium externarum: regionum Ita-'liæ medium, ad incrementum urbis natum unicè locum. 'Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecen-'tesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agi-'tur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; 'quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti 'cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa 'Etruria, tantum terrâ marique pollens, atque inter duo 'maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. 'Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis

'alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò 'possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? 'Hìc Capitolium est, ubi quondam capite humano invento 'responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii 'fore. hìc, quum augurato liberaretur Capitolium, Ju-'ventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum 'moveri se non passi. hìc Vestæ ignes, hìc ancilia cœlo 'demissa, hìc omnes propitii manentibus vobis Dii.'

LV. Movisse eos Camillus quum aliâ oratione, tum eâ, quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa; quòd, quum senatus pòst paulo de his rebus in curiâ Hostiliâ haberetur, cohortesque, ex præsidiis revertentes, fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: 'Signifer, 'statue signum: hìc manebimus optimè.' quâ voce auditâ, et senatus, 'accipere se omen,' ex curiâ egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis, quàm divisæ, similis.

FINIS.

Excudebant A. et J. Duncan,
Acad. Glasg. Typog.

BODLEIANA